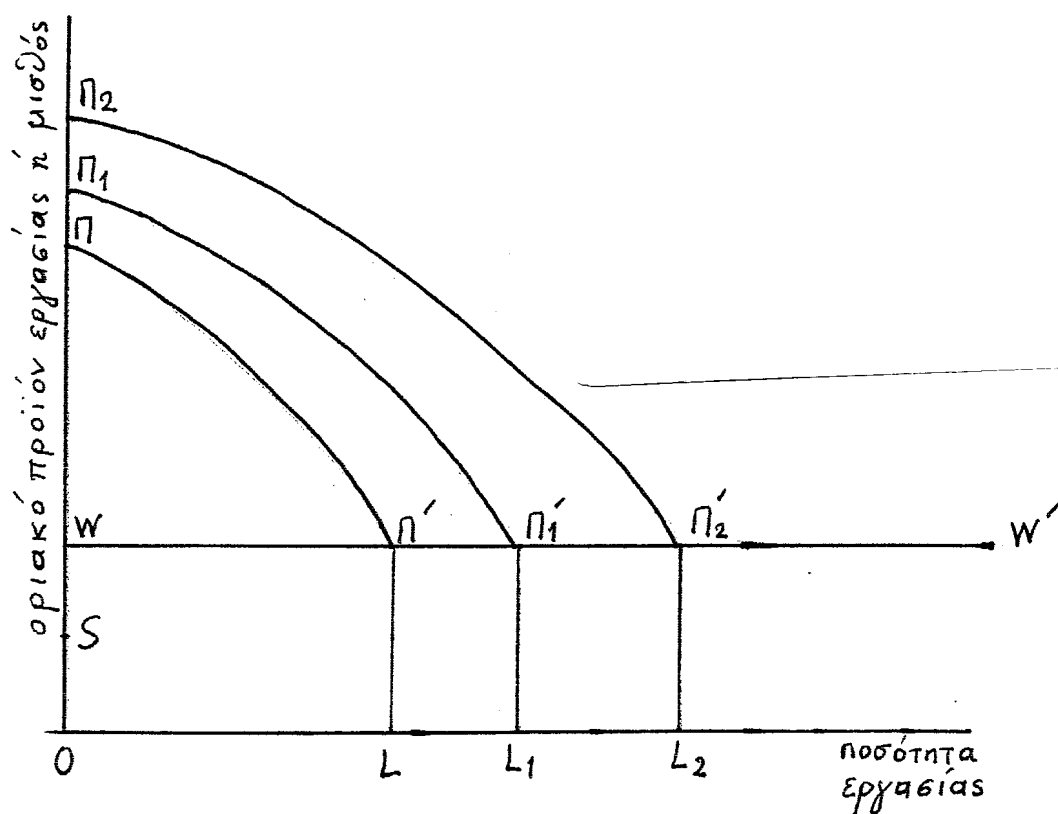

Σχήμα 3

Το σχήμα αυτό αναφέρεται τον προηγμένο τομέα. Στον καθυστερημένο τομέα OS είναι ο εργατικός μισθός. Στον προηγμένο τομέα ο εργατικός μισθός είναι OW και είναι μεγαλύτερος από τον OS. Η WW' είναι η καμπύλη προσφοράς εργασίας, που η μορφή της δείχνει ότι είναι τελείως ελαστική. Οι καμπύλες $\Pi\Pi'$, $\Pi_1\Pi'_1$, $\Pi_2\Pi'_2$ εκφράζουν την οριακή παραγωγικότητα της εργασίας σε διάφορα επίπεδα κεφαλαίου. Οι καμπύλες αυτές είναι βεβαίως ταυτόσημες με τις καμπύλες ζήτησης εργασίας.

Η εξ αριστερών προς τα δεξιά κλίση σε συνδυασμό με την κυρτότητα των καμπυλών, εκφράζει την φθίνουσα οριακή παραγωγικότητα της εργασίας όταν επεκτείνεται η εργατική απασχόληση με δεδομένο το κεφάλαιο. Στο σημείο τομής των καμπυλών ζήτησης εργασίας (οριακής παραγωγικότητας) με την

καμπύλη προσφοράς εργασίας WW' προσδιορίζεται το ύψος της ποσότητας της εργασίας στην οποία εξισώνεται η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας με τον μισθό. Δηλαδή, στο σημείο τομής έχουμε ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας.

Από το παραπάνω σχήμα προκύπτει και η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου και κατ' επέκταση η μεγέθυνση του κεφαλαιοκρατικού τομέα, που συντελεί σε μια γενικότερη δομική ανάπτυξη όλης της οικονομίας.

Όταν η καμπύλη ζήτησης είναι η $ΠΠ'$, το συνολικό προϊόν στον κεφαλαιοκρατικό τομέα είναι $ΠΠ'LO$, οι μισθοί είναι το εμβαδόν $WΠ'LO$, άρα τα κέρδη είναι $WΠ'Π$. Εάν τα κέρδη αυτά επενδυθούν, η αύξηση του κεφαλαίου θα εκδηλωθεί με μετακίνηση της καμπύλης προς τα δεξιά π.χ. στη θέση $Π_1Π'_1$, $Π_2Π'_2$ κ.λ.π.

Στις νέες αυτές θέσεις η απασχόληση είναι μεγαλύτερη αλλά και τα κέρδη είναι μεγαλύτερα από αυτά που αντιστοιχούσαν στην αρχική καμπύλη $ΠΠ'$. Άρα προκύπτει ότι τα συνολικά κέρδη είναι μεγαλύτερα όσο αυξάνει η απασχόληση με σταθερό βέβαια τον εργατικό μισθό. Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται και θα σταματήσει όταν κάποτε εξαντληθεί το πλεονάζον εργατικό δυναμικό.

Η ανάλυση του Lewis είναι ενδιαφέρουσα γιατί μπορεί να εφαρμοσθεί όχι μόνο στην περίπτωση μιας κλασικά δυαδικής οικονομίας, αλλά και σε οποιαδήποτε οικονομία, με την επέκταση του προηγμένου τομέα, δια της απόσπασης συντελεστών παραγωγής από τομείς με λιγότερο επωφελείς δραστηριότητες.

Πάντως έχουν διατυπωθεί σοβαρές επιφυλάξεις ως προς τις εμπειρικές επιπτώσεις και εξελίξεις στον Τρίτο Κόσμο σε σχέση με την Εφαρμογή αυτού του μοντέλου. Πρώτον, σε πολλές από αυτές τις χώρες τα κέρδη που

δημιουργούνται στον προηγμένο τομέα δεν επανεπενδύονται, αλλά μεγάλο τμήμα αυτών διατίθεται για κατανάλωση πολυτελών αγαθών και δεύτερο, η αστυφιλία και ο μεγάλος βαθμός ανεργίας στις πόλεις, σήμανε την ύπαρξη, όχι πια πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στον αγροτικό τομέα, αλλά στις ίδιες τις πόλεις.

4.3. ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Με τον όρο μέγεθος της αγοράς μιας χώρας, εννοούμε την ικανότητα που έχει η αγορά για να απορροφά αγαθά και υπηρεσίες, δηλαδή την αγοραστική δυνατότητά της.

Ο βασικός προσδιοριστικός παράγοντας του μεγέθους της αγοράς είναι η παραγωγική ικανότητα της χώρας. Η αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας οδηγεί στην αύξηση της προσφοράς αγαθών άρα και στην αύξηση της πραγματικής αγοραστικής δύναμης.

Η συμβολή της μεγέθυνσης της αγοράς στην οικονομική ανάπτυξη συνίσταται στη δημιουργία οικονομιών κλίμακας, οι οποίες βοηθούν στη βελτίωση της παραγωγικότητας των επιχειρήσεων και τη μείωση του κόστους παραγωγής.

Οι οικονομίες κλίμακας διαιρούνται σε δύο κατηγορίες, τις εσωτερικές και εξωτερικές οικονομίες.

Εσωτερικές οικονομίες είναι εκείνες που δημιουργούνται μέσα στην επιχείρηση. Αυτές είναι αποτέλεσμα της χρησιμοποίησης πιο σύγχρονου μηχανολογικού εξοπλισμού, καλύτερου καταμερισμού της εργασίας και καλύτερης οργάνωσης. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους

παραγωγής. Οι εσωτερικές όμως οικονομίες για να δημιουργηθούν απαιτούν τη διεύρυνση του μεγέθους της αγοράς. Γενικά υποστηρίζεται ότι εάν το μέγεθος της αγοράς είναι μικρό, λόγω της χαμηλής ζήτησης για το παραγόμενο προϊόν δεν μπορούν εύκολα να δημιουργηθούν εσωτερικές οικονομίες.

Οι εξωτερικές οικονομίες¹ οφείλονται σε παράγοντες έξω από την επιχείρηση και δημιουργούνται όταν τα κέρδη μιας επιχείρησης επηρεάζονται από τις πράξεις άλλων επιχειρήσεων. Στις εξωτερικές οικονομίες περιλαμβάνονται οι εξής περιπτώσεις :

- Τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν για μία επιχείρηση λόγω της επέκτασης του κλάδου στον οποίο ανήκει αυτή. Καθώς ο κλάδος στον οποίο ανήκει μια επιχείρηση επεκτείνεται, το κόστος παραγωγής για όλες τις επιχειρήσεις του κλάδου μειώνεται.
- Τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν για ένα κλάδο και άρα για την επιχείρηση, λόγω της ανάπτυξης άλλων κλάδων της οικονομίας. Λόγω της αλληλεξάρτησης που υπάρχει ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της οικονομίας, η βελτίωση της παραγωγικότητας σ' ένα κλάδο μεταβιβάζεται σε άλλους κλάδους με τους οποίους ο πρώτος κλάδος συνδέεται.

Πάντως, εκτός από τη δημιουργία εσωτερικών και εξωτερικών οικονομιών, η αύξηση του μεγέθους της αγοράς επηρεάζει θετικά την οικονομική ανάπτυξη και για άλλους λόγους. Με την μεγέθυνση της αγοράς λειτουργεί καλύτερα ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης, με αποτέλεσμα τη σωστή λειτουργία στη διαμόρφωση των τιμών. Και αυτό γιατί τόσο ο πωλητής όσο και ο αγοραστής έχει εναλλακτικές δυνατότητες πώλησης και αγοράς των προϊόντων. Αντίθετα

¹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ, ΑΘΗΝΑ 1986, σελ. 241-242

σε μια μικρή αγορά οι εναλλακτικές δυνατότητες είναι περιορισμένες, οπότε και η προσφορά και η ζήτηση είναι ανελαστικές στις μεταβολές των τιμών.

Επίσης η διεύρυνση της αγοράς έχει σαν αποτέλεσμα την καλύτερη εκπαίδευση, μόρφωση και εξειδίκευση των επιχειρηματιών, με λίγα λόγια την βελτίωση της επιχειρηματικότητας. Τούτο προφανώς συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη.

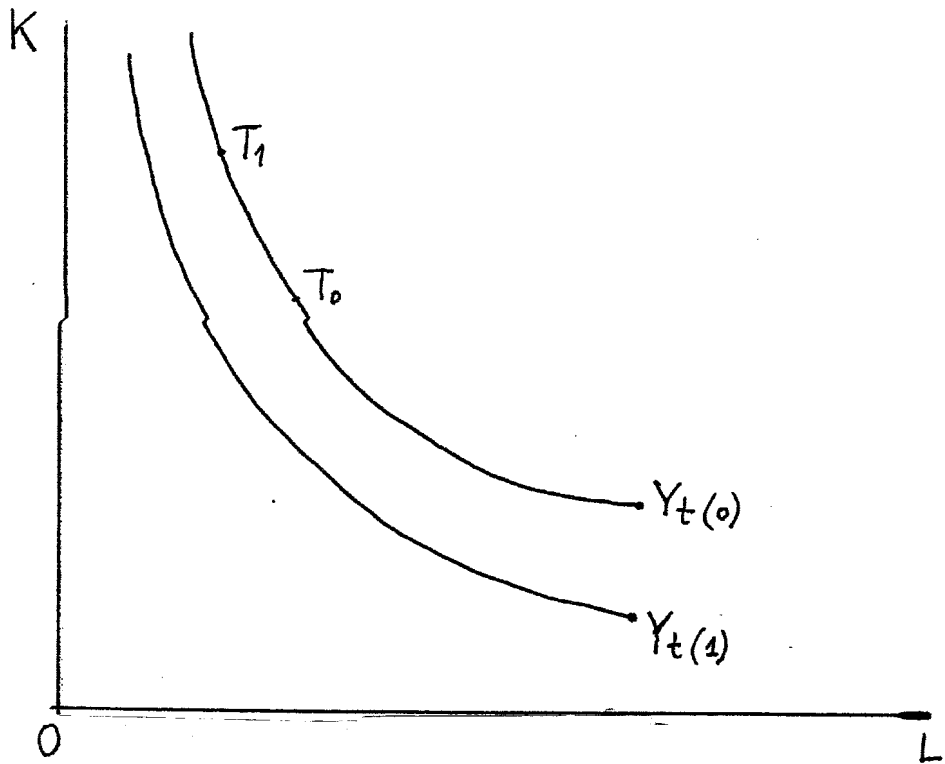
4.4. Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Μια άλλη βασική πηγή οικονομικής μεγέθυνσης είναι η τεχνολογική ή τεχνική πρόοδος. Προφανώς η τεχνολογική πρόοδος, όπως εξάλλου και οι άλλες βασικές πηγές οικονομικής μεγέθυνσης, κεφάλαιο και εργασία, μετατοπίζει προς τα έξω την καμπύλη των παραγωγικών δυνατοτήτων ή καμπύλη μετασχηματισμού της μεγεθυνόμενης οικονομίας.

Τεχνολογική πρόοδο έχουμε αν διαχρονικά, με την ίδια ποσότητα εργασίας και κεφαλαίου, αυξάνει το παραγόμενο προϊόν, ή αν η ίδια ποσότητα του παραγόμενου προϊόντος μπορεί να παραχθεί με λιγότερη ποσότητα εργασίας και κεφαλαίου.

Διαγραμματικά η τεχνολογική πρόοδος μπορεί να απεικονιστεί σαν μια μετατόπιση προς την αρχή των αξόνων όλων των καμπυλών ισοπαραγωγής του κλάδου που γνωρίζει τεχνολογική πρόοδο. Αντίθετα μετακίνηση κατά μήκος μιας καμπύλης ισοπαραγωγής σημαίνει απλά υποκατάσταση, δηλαδή η ίδια ποσότητα προϊόντος μπορεί να παραχθεί με υποκατάσταση του ενός συντελεστή στον άλλον.

Σχήμα 4

Το παραπάνω διάγραμμα (4) το εθνικό προϊόν παρίσταται από την καμπύλη ισοπαραγωγής $Y_{t(0)}$. Σε ένα άλλο χρονικό σημείο, μετά την πρόοδο της τεχνολογίας, το εθνικό προϊόν παρίσταται από την καμπύλη ισοπαραγωγής $Y_{t(1)}$ που είναι η ίδια καμπύλη ισοπαραγωγής, δηλαδή παριστά την ίδια ποσότητα προϊόντος. Σε αυτή όμως την περίπτωση η ίδια ποσότητα προϊόντος παράγεται με λιγότερο κεφάλαιο, ή εργασία, ή κεφάλαιο και εργασία.

Εάν μετακινηθούμε επί της καμπύλης ισοπαραγωγής $Y_{t(0)}$ από την θέση T_1 στη θέση T_0 , παράγεται το ίδιο προϊόν χωρίς όμως εξοικονόμηση εργασίας και κεφαλαίου, απλά γίνεται υποκατάσταση εργασίας σε κεφάλαιο (μειώνεται το κεφάλαιο και αυξάνει η εργασία).

Το ερώτημα είναι, τι είναι εκείνο που συμβάλλει στην άνοδο της τεχνολογίας;

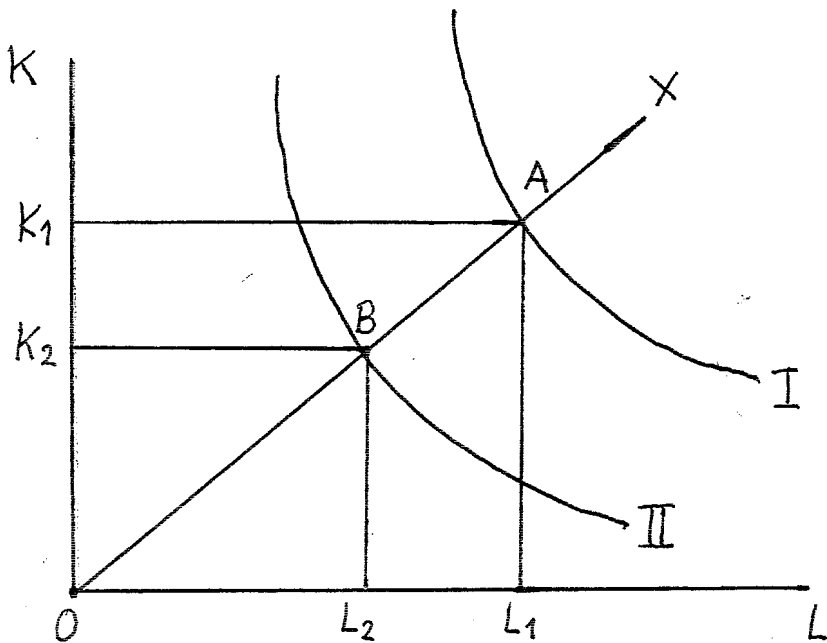
Η τεχνολογική λοιπόν πρόοδος είναι δυνατή όταν γίνονται εφευρέσεις και καινοτομίες. Ως εφεύρεση θεωρείται η ανακάλυψη μιας νέας τεχνικής ενώ ως καινοτομία θεωρείται η αξιοποίηση της εφεύρεσης στην παραγωγική διαδικασία.

Την τεχνολογική πρόοδο την διακρίνουμε σε ουδέτερη, σε τεχνολογική πρόοδο που εξοικονομεί εργασία και σε τεχνολογική πρόοδο που εξοικονομεί κεφάλαιο.

4.4.1. Ουδέτερη τεχνολογική πρόοδος

Ουδέτερη τεχνολογική πρόοδο έχουμε όταν, για την ίδια ποσότητα του προϊόντος και την ίδια όπως και πρώτα σχέση κεφαλαίου – εργασίας (K / L), απαιτείται μικρότερη ποσότητα κεφαλαίου και εργασίας.

Σχήμα 5

Το παραπάνω διάγραμμα (5) απεικονίζει την ουδέτερη τεχνολογική πρόοδο. Πριν την τεχνολογική πρόοδο βρισκόμαστε επί της καμπύλης

ισοπαραγωγής I, όπου το σημείο A παριστάνει τον άριστο συνδυασμό κεφαλαίου και εργασίας (δηλαδή το σημείο επαφής της καμπύλης ισοπαραγωγής με την γραμμή ίσου κόστους της επιχείρησης). Ο συνδυασμός αυτός είναι K_1 μονάδες κεφαλαίου, και L_1 μονάδες εργασίας, δηλαδή K_1 / L_1 .

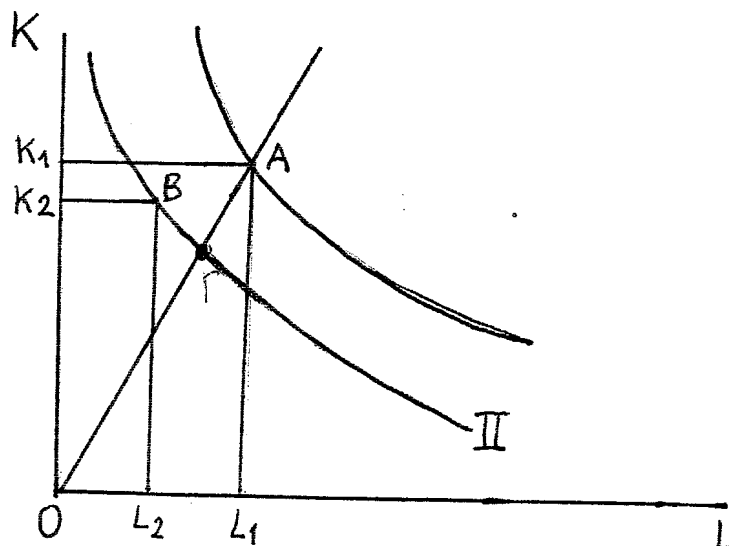
Μετά την τεχνολογική πρόοδο, η ίδια καμπύλη ισοπαραγωγής μετακινήθηκε στη θέση II. Ο άριστος συνδυασμός παρίσταται στο σημείο B που βρίσκεται στην ίδια ευθεία OX με το σημείο A, με αναλογία K_2 / L_2 . Βλέπουμε ότι

$$\frac{K}{L} = \frac{K_1}{L_1} = \frac{K_2}{L_2} \text{ με εξοικονόμηση κεφαλαίου και εργασίας.}$$

4.4.2. Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης εργασίας

Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης εργασίας έχουμε όταν, για την ίδια ποσότητα προϊόντος, απαιτείται αναλογικά μικρότερη ποσότητα εργασίας από πριν. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν εξοικονομείται και κεφάλαιο. Αλλά η εξοικονόμηση της εργασίας είναι μεγαλύτερη από εκείνη του κεφαλαίου.

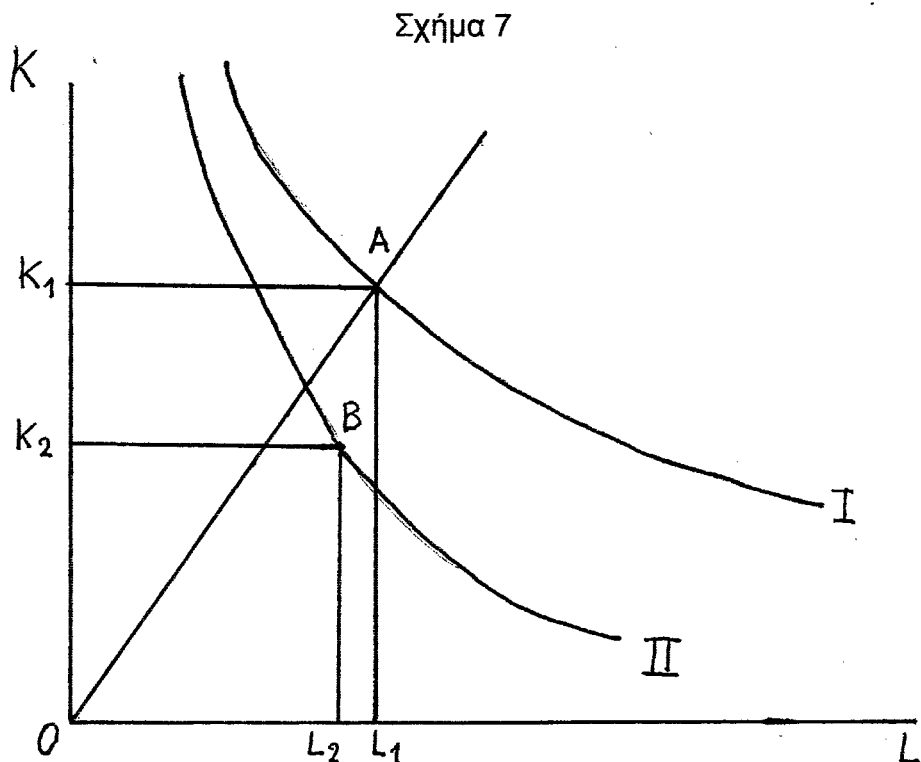
Σχήμα 6

Το παραπάνω διάγραμμα (6) απεικονίζει την τεχνολογική πρόοδο που εξοικονομεί εργασία. Πριν την τεχνολογική πρόοδο βρισκόμαστε επί της καμπύλης ισοπαραγωγής I, όπου το σημείο A παριστάνει τον άριστο συνδυασμό κεφαλαίου και εργασίας. Ο συνδυασμός είναι K_1 / L_1 . Μετά την τεχνολογική πρόοδο η ίδια καμπύλη ισοπαραγωγής μετακινείται στη θέση II. Ο άριστος συνδυασμός παρίσταται στο σημείο B, που όμως δεν βρίσκεται στην ίδια ευθεία με το σημείο A, με αναλογία K_2 / L_2 . Βλέπουμε δε ότι $\frac{K_1}{L_1} < \frac{K_2}{L_2}$, δηλαδή ο λόγος κεφαλαίου – εργασίας μετά τη μεταβολή της τεχνολογικής προόδου είναι μεγαλύτερος από το λόγο κεφαλαίου – εργασίας πριν την μεταβολή της τεχνολογικής προόδου. Διαπιστώνουμε επίσης ότι πραγματοποιήθηκε εξοικονόμηση εργασίας ίση με $L_2 L_1$, που είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι η εξοικονόμηση κεφαλαίου $K_2 K_1$.

4.4.3. Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης κεφαλαίου

Τεχνολογική πρόοδος εξοικονόμησης κεφαλαίου έχουμε όταν για την ίδια ποσότητα προϊόντος απαιτείται αναλογικά μικρότερη ποσότητα κεφαλαίου από πριν. Βέβαια εξοικονομείται και εργασία. Αλλά η εξοικονόμηση του κεφαλαίου είναι μεγαλύτερη από εκείνη της εργασίας.

Το παραπάνω διάγραμμα (7) απεικονίζει την τεχνολογική πρόοδο που εξοικονομεί κεφάλαιο. Ο άριστος συνδυασμός μετά την τεχνολογική πρόοδο παρίσταται στο σημείο Β, που δεν βρίσκεται στην ίδια ευθεία με το σημείο Α, με αναλογία K_2 / L_2 . Βλέπουμε δε ότι $\frac{K_1}{L_1} > \frac{K_2}{L_2}$, δηλαδή ο λόγος κεφαλαίου – εργασίας μετά την μεταβολή της τεχνολογίας είναι μικρότερος από τον λόγο κεφαλαίου – εργασίας πριν την μεταβολή της τεχνολογικής προόδου.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι πραγματοποιήθηκε εξοικονόμηση κεφαλαίου ίσο με $K_2 K_1$, που είναι μεγαλύτερη απ' ό,τι η εξοικονόμηση εργασίας $L_2 L_1$.

Η τεχνολογική πρόοδος θεωρείται σήμερα ως ίσως ο βασικότερος συντελεστής της μεγέθυνσης. Την τεχνολογική πρόοδο παρέβλεψε ο Malthus όταν διαπίστωνε την απαισιόδοξη άποψή του για το μέλλον της ανθρωπότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

5.1. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ W.W. ROSTOW ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΤΑΔΙΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο κύριος εκφραστής της νεοκλασικής παράδοσης για την ιστορική διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, που προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον αλλά και πολλές αντιρρήσεις, είναι ο Αμερικανός οικονομολόγος W.W. Rostow.

Ως ιστορικός της οικονομίας ο Rostow διακρίθηκε για τη χρήση ποσοτικών μεθόδων στις εργασίες του τις αναφερόμενες στην οικονομία της Μεγάλης Βρετανίας. Η πρώτη του εργασία σε θέματα οικονομικής ανάπτυξης φέρνει τον τίτλο «The process of Economic Growth» το 1952. Ο Rostow παρακινήθηκε στη μελέτη της οικονομικής ανάπτυξης από το γεγονός ότι, μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη έγινε εντονότερο. Επιπλέον, η εποχή του ψυχρού πολέμου άρχιζε με τη Σοβιετική Ένωση να έχει σαν θεωρητικό οπλοστάσιο τη Μαρξιστική θεωρία περί οικονομικής ανάπτυξης που προέβλεπε κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος. Η νεοκλασική θεωρία παρουσίαζε μεγάλα κενά, κυρίως όσον

αφορά τον μετασχηματισμό μιας καθυστερημένης αγροτικής οικονομίας σε μία σύγχρονη αναπτυσσόμενη οικονομία.

Ετσι λοιπόν ο Rostow ανέπτυξε μια θεωρία περί οικονομικής ανάπτυξης, βασισμένος σε ιστορικά στοιχεία και θέλοντας να είναι το αντίβαρο της μαρξιστικής θεωρίας της βασισμένης στον ιστορικό υλισμό. Η ολοκληρωμένη εμφάνιση της θεωρίας του αναπτύσσεται στο έργο του το 1960 με τίτλο «The stages of Economic Growth», η οποία μάλιστα στον υπότιτλο αναφέρεται σαν μη-κομμουνιστικό μανιφέστο. Όπως αναφέρει ο Rostow στην εισαγωγή του, το έργο του αποβλέπει στο να υποκαταστήσει τη θεωρία του Μάρξ για τη σύγχρονη ιστορία.

Ετσι κατέληξε ότι κάθε οικονομία περνάει υποχρεωτικά από πέντε στάδια (φάσεις) οικονομικής ανάπτυξης. Τα στάδια αυτά είναι τα ακόλουθα : α) Το στάδιο της παραδοσιακής κοινωνίας, β) Το στάδιο των προϋποθέσεων της απογείωσης, γ) Το στάδιο της απογείωσης, δ) το στάδιο της ωριμότητας και ε) το στάδιο της μαζικής κατανάλωσης.

Καθένα από αυτά τα στάδια έχει τα δικά του χαρακτηριστικά τα οποία και θα εξετάσουμε.

α) *Η παραδοσιακή κοινωνία*

Κατά τον Rostow η παραδοσιακή κοινωνία χαρακτηρίζεται από περιορισμένες συναρτήσεις παραγωγής που βασίζονται σε επιστήμες και τεχνολογίες προνευτιακής εποχής. Η οικονομία είναι καθαρά αγροτικού χαρακτήρα, με πολύ χαμηλή παραγωγικότητα και ο πληθυσμός μόλις εξασφαλίζει τα απαραίτητα για την επιβίωση. Η κοινωνία είναι ιεραρχικά

δομημένη και χαρακτηρίζεται από μοιρολατρία. Υπάρχει ένα ανώτατο όριο παραγωγής κατά εργαζόμενο το οποίο δεν μπορεί να ξεπερασθεί.

β) *το στάδιο των προϋποθέσεων της απογείωσης*

Οι προϋποθέσεις για την απογείωση εμφανίσθηκαν ήδη από τα χρόνια του μεσαίωνα, για να πάρουν συγκεκριμένη μορφή προς το τέλος του 17ου και αρχές του 18ου αιώνα. Στο στάδιο αυτό χαρακτηριστικό είναι ότι εμφανίζονται επιχειρηματίες έτοιμοι να αναλάβουν ηγετικό ρόλο, να πραγματοποιήσουν καινοτομίες, να εφαρμόσουν νέες τεχνολογίες, μεταβάλλοντας έτσι τη συνάρτηση παραγωγής.

Η διαδικασία για τις προϋποθέσεις της απογείωσης εμφανίσθηκαν σε δύο τύπους κοινωνιών.

Στη πρώτη πιο συνηθισμένη περίπτωση απαιτήθηκαν βασικές μεταβολές στην πολιτική και κοινωνική διάρθρωση προκειμένου να συντελεστούν οι προϋποθέσεις της απογείωσης. Στην παραδοσιακή κοινωνία αρχίζει σιγά-σιγά να καλλιεργείται η ιδέα ότι η οικονομική πρόοδος είναι δυνατή. Εμφανίζονται επιχειρηματίες οι οποίοι αποταμιεύουν και επενδύουν και είναι έτοιμοι να αναλάβουν κινδύνους με επιδίωξη το κέρδος. Εκτός από την γεωργία, επενδύσεις αρχίζουν να γίνονται στη βιοτεχνία και αναπτύσσεται το εξωτερικό εμπόριο. Πραγματοποιούνται επενδύσεις στις επικοινωνίες και τις μεταφορές. Στις επενδύσεις αυτές συμμετέχει έντονα και ξένο κεφάλαιο. Η δημόσια υγεία παρουσιάζει βελτίωση. Το ποσοστό των παραγωγικών επενδύσεων μπορεί να ανέβει μέχρι 5% του εθνικού εισοδήματος. Βέβαια, το ποσοστό αυτό μόλις καλύπτει την αύξηση του πληθυσμού. Το 75% του απασχολούμενου πληθυσμού εξακολουθεί να απασχολείται στη γεωργία. Βασικός λοιπόν

παράγοντας που χαρακτηρίζει το στάδιο αυτό είναι οι επενδύσεις. Επίσης και το ξένο κεφάλαιο θεωρείται απαραίτητο. Στο πρόσφατο παρελθόν η στρατηγική αυτή εφαρμόσθηκε όπως ήδη έχουμε αναφέρει, με το σχέδιο Μάρσαλ, όταν αμερικανικά κεφάλαια κατέκλυσαν την κατεστραμμένη από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο Ευρώπη.

Ο δεύτερος τύπος κοινωνίας αναφέρεται σε χώρες που έχουν πλούσιο φυσικό πλούτο. Στην περίπτωση αυτή η απογείωση μπορεί να καθυστερήσει, γιατί η εκμετάλλευση του φυσικού πλούτου μειώνει το ενδιαφέρον για την εκβιομηχάνιση, η οποία όμως θεωρείται ότι είναι εκείνη που οδηγεί στην απογείωση της οικονομίας.

γ) Το στάδιο της απογείωσης

Σύμφωνα με τον Rostow το σπουδαιότερο στάδιο είναι αυτό της απογείωσης. Το στάδιο αυτό καλύπτει μια περίοδο από 20-30 χρόνια.

Στη φάση αυτή η οικονομία βρίσκεται σε μια συνεχή άνοδο και το εθνικό προϊόν αυξάνεται λίγο ταχύτερα από τον πληθυσμό, άρα αυξάνεται το κατά κεφαλήν εισόδημα. Υπάρχουν τέτοιες μεταβολές ώστε, από ένα σημείο κι έπειτα, η οικονομική πρόοδος συντελείται αυτόματα.

Για το πότε πραγματοποιήθηκε το στάδιο της απογείωσης σε διάφορες χώρες ο Rostow παρέχει ενδεικτικά τον παρακάτω πίνακα : Μ. Βρετανία 1783-1802, Γαλλία 1830-1860, Βέλγιο 1833-1860, ΗΠΑ 1843-1860, Γερμανία 1850-1873, Σουηδία 1868-1890, Ιαπωνία 1878-1900, Ρωσσία 1890-1914, Καναδά, 1896-1914, Αργεντινή 1935-, Τουρκία 1937-, Ινδία 1952 -, Κίνα 1952-.

Για να μιλάμε περί σταδίου απογείωσης πρέπει να συνυπάρχουν οι παρακάτω προϋποθέσεις :

1. Το ποσοστό των επενδύσεων επί του εθνικού εισοδήματος να ανέβει από 5%, που ανέρχεται στο στάδιο των προϋποθέσεων της απογείωσης, σε τουλάχιστον 10%. Το βάρος για την οικονομική μεγέθυνση πέφτει στον ρόλο των επενδύσεων.

Εάν μία οικονομία έχει οριακό κεφαλαιακό συντελεστή 3,5 και ετήσιο ρυθμό αύξησης του πληθυσμού 1-1,5%, κάτι που ο Rostow θεωρεί ρεαλιστικό, τότε, για να παραμείνει σταθερό το κατά κεφαλή εθνικό προϊόν, θα πρέπει το ποσοστό των επενδύσεων επί του εθνικού εισοδήματος να ανέρχεται σε 3,5 – 5,25%.

Πράγματι εάν $v^* = 3,5$ και $n_N = 1\%$ τότε, για να παραμείνει σταθερό το κατά κεφαλή προϊόν, θα πρέπει το εθνικό προϊόν να αυξάνεται κατά $n_Y = 1\%$. Εφαρμόζοντας τον γνωστό τύπο $\sigma = n_Y \cdot v^*$ θα έχουμε $\sigma = 1\% \cdot 3,5 = 3,5\%$. Και εάν η αύξηση του πληθυσμού είναι $n_Y = 1,5\%$ τότε θα έχουμε $\sigma = 5,25\%$.

Το σ είναι η μέση ροπή προς αποταμίευση $\sigma = \frac{S}{Y} = \frac{I}{Y}$

Αυτό σημαίνει ότι με τις παραπάνω προϋποθέσεις, για να αυξηθεί το κατά κεφαλή προϊόν κατά 2% το χρόνο, θα πρέπει το ποσοστό των επενδύσεων επί του εθνικού εισοδήματος, δηλαδή το σ , να ανέρχεται σε 10,5% - 12,25%.

Πράγματι, εάν $v^* = 3,5$, $n_{Y/N} = 2\%$ και $n_N = 1\%$, τότε το εθνικό προϊόν θα αυξηθεί κατά $n_Y = n_{Y/N} + n_N = 2\% + 1\% = 3\%$, οπότε $\sigma = n_Y \cdot v^* = 3\% \cdot 3,5 = 10,5\%$. Και εάν $n_N = 1,5\%$ τότε το $n_Y = n_{Y/N} + n_N = 2\% + 1,5\% = 3,5\%$, οπότε $\sigma = n_Y \cdot v^* = 3,5\% \cdot 3,5 = 12,25\%$. Παρατηρούμε δηλαδή ότι ο Rostow ακολουθεί το νεοκλασικό μοντέλο ανάπτυξης, που ήδη έχουμε αναπτύξει.

2. Η ανάπτυξη ενός ή περισσότερων ηγετικών κλάδων βιομηχανίας, με υψηλό ρυθμό αύξησης της παραγωγής.

Παράλληλα με τις επενδύσεις, η έννοια των ηγετικών κλάδων παίζει μεγάλο ρόλο στο μοντέλο του Rostow. Το ποιός τομέας της οικονομίας θα γίνει ηγετικός κλάδος διαφέρει από χώρα σε χώρα.

Σε ορισμένες χώρες η κλωστοϋφαντουργία (Αγγλία) και η βαμβακουργία έπαιξαν αυτό τον ρόλο. Σε άλλες χώρες οι σιδηρόδρομοι (Γερμανία), η βιομηχανία επεξεργασίας ξύλου, προϊόντων γάλακτος κ.λ.π. ανέλαβαν τον ρόλο του ηγετικού κλάδου. Αρα, δεν υπάρχει ένας και μόνο τομέας που θα αναλάβει το φορτίο για την απογείωση της οικονομίας.

Πάντως γενικά θεωρεί ότι οι ηγετικοί κλάδοι πρέπει να έχουν τέσσερα χαρακτηριστικά :

- Πρώτο, πρέπει να σημειωθεί απότομη αύξηση της ενεργού ζήτησης για το προϊόν, ή τα προϊόντα των κλάδων που υπόσχονται μια γρήγορη αύξηση του προϊόντος.
- Δεύτερο, στους ηγετικούς κλάδους πρέπει να εισαχθούν νέες συναρτήσεις παραγωγής (τεχνολογίες) και να αυξηθεί η παραγωγική τους δυναμικότητα.
- Τρίτο, η κοινωνία πρέπει να είναι σε θέση να δημιουργήσει το κεφάλαιο, το οποίο απαιτείται αρχικά για να εκδηλωθεί η απογείωση στους τομείς αυτούς. Σε αυτό μπορεί να συμβάλλει η επανεπένδυση των κερδών.
- Τέταρτο, οι ηγετικοί κλάδοι πρέπει να δημιουργούν τις προϋποθέσεις εισαγωγής νέων μεθόδων παραγωγής και σε άλλους τομείς της οικονομίας.

Γίνεται φανερό ότι ο Rostow όταν ομιλεί για απογείωση αναφέρεται ουσιαστικά σε μια βιομηχανική επανάσταση.

3. Η ύπαρξη και γρήγορη ανάπτυξη ενός πολιτικού, κοινωνικού και θεσμολογικού πλαισίου.

Η τρίτη αυτή προϋπόθεση είναι μεγάλης σημασίας, γιατί χωρίς αυτήν, οι δύο προηγούμενες προϋποθέσεις δεν θα μπορούν να λειτουργήσουν για μακρό χρονικό διάστημα. Το κατάλληλο αυτό θεσμικό πλαίσιο, σκοπό έχει να αυξήσει και να κινητοποιήσει τις αποταμιεύσεις, δίνοντας στην ανάπτυξη τον χαρακτήρα της συνέχειας.

Παρόλο που, όπως είπαμε, βασικό χαρακτηριστικό της απογείωσης είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας, οι νέες τεχνικές και η πρόοδος επεκτείνονται και στον αγροτικό τομέα. Και η αγροτική επανάσταση είναι αναγκαίος όρος για την επιτυχία της απογείωσης.

δ) Το στάδιο της ωριμότητας

Εδώ ο Rostow αντιμετωπίζει δυσκολίες για να ορίσει με ακρίβεια το στάδιο αυτό. Τελικά δίνει την απάντηση ότι μπορούμε να ορίσουμε μια οικονομία ότι βρίσκεται στο στάδιο της ωριμότητας, εάν αυτή παρουσιάζει ικανότητα να κινείται πέρα από τους αρχικούς τομείς, οι οποίοι οδήγησαν στην απογείωση και να προωθεί την σύγχρονη τεχνολογία σε όλους τους κλάδους.

Το ποσοστό των επενδύσεων επί του εθνικού εισοδήματος ανέρχεται σε 10-20% και η παραγωγή αυξάνει με σαφώς ταχύτερους ρυθμούς απ' ό,τι ο πληθυσμός. Παρουσιάζονται νέοι βιομηχανικοί κλάδοι, ενώ οι παλαιότεροι εμφανίζουν κάποια επιβράδυνση. Χρονικά, μετά περίπου 40 χρόνια από το τέλος του σταδίου της απογείωσης, η οικονομία θα πετύχει στάδιο γενικής ωριμότητας.

ε) Το στάδιο της μαζικής κατανάλωσης.

Στο στάδιο αυτό υπάρχει μεγάλη αύξηση των διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Το αυτοκίνητο διαδίδεται σε μεγάλες μάζες του πληθυσμού. Η επιρροή του κράτους στον διεθνή χώρο αυξάνεται και ένα σημαντικό ποσοστό των πόρων διατίθεται για στρατιωτικές δαπάνες. Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης θεωρείται ότι μπήκαν στο στάδιο αυτό μετά το 1950.

Πάντως η θεωρία του Rostow δέχτηκε αρκετές κριτικές, κυρίως σε ό,τι αφορά το αναλυτικό της περιεχόμενο.

5.2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ JOSEPH SCHUMPETER

Οι απόψεις του Schumpeter περί της οικονομικής ανάπτυξης, αναφέρονται στο βιβλίο του «The theory of Economic Growth» και θεωρούνται ως μια σημαντικότερη συμβολή στη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης.

Ο Schumpeter δέχεται ως ένα σημείο τη νεοκλασική θεωρία της ανάπτυξης, όχι όμως με την έννοια της συνεχούς και χωρίς διακοπές αναπτυξιακής διαδικασίας, όπως πιστεύει η νεοκλασική σχολή.

Τρία είναι τα βασικά σημεία πάνω στα οποία στηρίζεται η θεωρία του :

Το πρώτο αφορά την καινοτομία. Με τον όρο καινοτομία εννοεί τις πρωτοβουλίες εκείνες, που φέρνουν ουσιώδεις μεταβολές στις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης οποιουδήποτε αγαθού. Οι πρωτοβουλίες αυτές είναι οι νέοι συνδυασμοί, που εισάγονται στην παραγωγική διαδικασία.

Οι συνδυασμοί αυτοί είναι οι παρακάτω πέντε :

α) Η εμφάνιση ενός νέου αγαθού, το οποίο δεν υπήρχε πριν, ή η ποιοτική βελτίωση ενός υπάρχοντος αγαθού.

- β) Η εφαρμογή μιας νέας τεχνικής που δεν έχει εφαρμοσθεί στο παρελθόν.
- γ) Η διάνοιξη και εκμετάλλευση νέων αγορών.
- δ) Η απόκτηση νέων πηγών προσφοράς πρώτων υλών ή ημικατεργασμένων προϊόντων.
- ε) Η νέα οργάνωση μιας βιομηχανίας με τη δημιουργία μονοπωλιακής θέσης, ή με τη διάσπαση μονοπωλιακών θέσεων.

Η εμφάνιση λοιπόν ενός ή περισσότερων από αυτούς τους συνδυασμούς βγάζει την οικονομία από τη στασιμότητα, δημιουργώντας νέες συναρτήσεις παραγωγής. Η καινοτομία υποκινείται από την επιδίωξη του κέρδους εκ μέρους του επιχειρηματία. Βασικό χαρακτηριστικό της καινοτομίας είναι ότι αποτελεί αυτόνομη επένδυση, δεν προέρχεται δηλαδή από προηγούμενη μεταβολή της ζήτησης, σε αντίθεση με την μη αυτόνομη, που προκαλείται εξαιτίας μεταβολής της ζήτησης. Ο Schumpeter πιστεύει ότι αυτές οι καινοτομίες προώθησαν την οικονομική ανάπτυξη του 19ου αιώνα.

Το δεύτερο βασικό σημείο είναι η ύπαρξη και ανάπτυξη του πιστωτικού συστήματος. Οι καινοτομίες αυτές που αναλαμβάνονται από τους επιχειρηματίες πρέπει να χρηματοδοτηθούν. Οι επιχειρηματίες όμως συνήθως στερούνται ιδίων κεφαλαίων ή ρευστών διαθεσίμων. Αρα λοιπόν καταφεύγουν στο χρηματοπιστωτικό σύστημα για την εξεύρεση πόρων. Οι Τράπεζες λοιπόν είναι ο κύριος τροφοδότης κεφαλαίων στους επιχειρηματίες. Εάν οι καταθέσεις των αποταμιευτών δεν επαρκούν για την χρηματοδότηση των καινοτόμων επιχειρηματιών, τότε το κράτος θα προχωρήσει στην κοπή νέου χρήματος, το οποίο δεν θα είναι πλήρως καλυμμένο από πολύτιμα μέταλλα, όπως απαιτείτο την εποχή του κανόνα χρυσού (Gold Standard). Αυτό βέβαια θα οδηγούσε σε άνοδο του γενικού επιπέδου των τιμών. Με λίγα λόγια ο Schumpeter

αποδέχεται τη δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης . Ο πληθωρισμός όμως αυτός, κατά τον Schumpeter, θα είναι παροδικός. Οι καινοτομίες των επιχειρηματιών θα οδηγήσουν στην αύξηση της προσφοράς αγαθών, άρα η προσφορά θα ισορροπήσει με τη ζήτηση και ο πληθωρισμός θα σταματήσει.

Το τρίτο σημείο είναι ο ορισμός που δίνει ο Schumpeter στην προσωπικότητα του καινοτόμου επιχειρηματία. Αυτός δεν είναι ούτε ο διοικητής της επιχείρησης, ούτε ο χρηματοδότης, ούτε υποχρεωτικά και ο εφευρέτης. Αυτό που έχει σημασία είναι να αναλαμβάνει τέτοιες πρωτοβουλίες που να διαταράσσουν την εκάστοτε οικονομική κατάσταση. Χωρίς τέτοιους καινοτόμους επιχειρηματίες, δεν θα υπάρχουν δυνάμεις ώθησης της οικονομίας και το κεφαλαιοκρατικό σύστημα θα καταρρεύσει.

Ενδιαφέρον επίσης έχουν και οι επιδράσεις που συνοδεύουν την καινοτομία. Ο καινοτόμος επιχειρηματίας επιδιώκει να κατακτήσει την αγορά με τον περιορισμό ή την εξαφάνιση άλλων επιχειρήσεων και τη δημιουργία μονοπωλιακής θέσης. Επίσης η καινοτόμος επένδυση προκαλεί διαταραχές και ανακατατάξεις στη ζήτηση και την παραγωγή. Π.χ. η εισαγωγή του αυτοκινήτου ή του σιδηροδρόμου συνοδεύεται και από άλλες συμπληρωματικές επενδύσεις που δημιουργούν μεταβολές σε όλη την οικονομία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Schumpeter για την εξέλιξη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος. Δέχεται την γνωστή θεωρία του επιχειρηματικού κύκλου περί των τεσσάρων φάσεων της οικονομίας (άνθηση, κάμψη, ύφεση, ανάκαμψη), πιστεύει όμως ότι τελικά το σύστημα οδηγείται στην καταστροφή. Αυτό θα είναι αποτέλεσμα όχι καθαρά οικονομικών φαινομένων, εφόσον πιστεύει ότι, μέσω της κυκλικής εξέλιξης του συστήματος, πάντα

υπάρχουν δυνατότητες για αύξηση του προϊόντος, αλλά λόγω κυρίως της βαθμιαίας εξαφάνισης των καινοτόμων επιχειρηματιών. Οι καινοτόμοι επιχειρηματίες εξαφανίζονται λόγω της οικονομικής επιτυχίας του καπιταλιστικού συστήματος. Όσο το σύστημα προοδεύει η τεχνική πρόοδος θα προέρχεται από οργανωμένη έρευνα, μέσα κι έξω από την επιχείρηση και δεν θα είναι αποτέλεσμα εμπνεύσεων μεμονωμένων ερευνητών.

Η τάση προς συγκέντρωση σε μεγάλες επιχειρηματικές μονάδες έχει ως συνέπεια την επέκταση της ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων σε μεγάλο αριθμό μετόχων, τα συμφέροντα των οποίων εξυπηρετούνται από διοικητικά στελέχη των επιχειρήσεων με στενή νοοτροπία και χωρίς επιχειρηματικό δυναμισμό και πρωτοβουλία. Με λίγα λόγια, ο επιχειρηματίας, με την έννοια του μοναδικού ηγέτη, χάνει το ρόλο του. Παράλληλα δημιουργείται κλίμα δυσαρέσκειας στις τάξεις των μισθωτών που εκδηλώνεται με συνεχώς αυξανόμενες διεκδικήσεις.

Αρα λοιπόν κατά τον Schumpeter, το ίδιο το σύστημα με την εξέλιξή του, καταστρέφει το στήριγμά του δηλαδή τον καινοτόμο επιχειρηματία.

Στο σημείο αυτό ο Schumpeter κατηγορεί την τάξη των διανοουμένων ότι με τη συμπεριφορά τους έδωσαν στο εργατικό κίνημα, τη θεωρία και τα συνθήματα και το έκαναν να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού του. Έτσι λοιπόν έδωσαν στα συνδικαλιστικά κινήματα επαναστατική κατεύθυνση.

Επιπλέον, όσο προοδεύει ο καπιταλισμός, τόσο και αυξάνεται η οικονομική δύναμη της αστικής τάξης. Η αύξηση όμως της οικονομικής της δύναμης την οδηγεί σε ενεργό ανάμειξη στην πολιτική. Έτσι η πολιτική εξουσία περνάει από τα χέρια της παλαιάς αριστοκρατίας στα χέρια της αστικής τάξης.

Το πολιτικό λοιπόν περίβλημα με το οποίο ανδρώθηκε και προστατεύτηκε ο καπιταλισμός τείνει να καταστραφεί.

Στην ουσία λοιπόν ο Schumpeter, αν και θερμός υποστηρικτής της ελεύθερης αγοράς, συμφωνεί με τον Μάρξ για την κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος, μέσα όμως από τελείως διαφορετικές αναλύσεις. Κατά τον Μάρξ ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει λόγω εξαθλίωσης των μαζών και της συνεπεία αυτής πάλης των τάξεων, ενώ κατά τον Schumpeter ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει λόγω αύξουσας ευημερίας.

5.3. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ROSENSTEIN – RODAN ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ

ΩΘΗΣΗΣ

Η μεγάλη συμβολή του Resentein – Rodan περιέχεται στο άρθρο του με τίτλο «Προβλήματα της εκβιομηχάνισης της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης», που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Economic Journal το 1943. Σε αυτό το άρθρο αναφέρεται στα προβλήματα των χωρών της Βαλκανικής Χερσονήσου, που ανήκαν την εποχή εκείνη στις χαρακτηριστικά μη αναπτυγμένες χώρες.

Στο σύντομο αλλά πρωτοποριακό του άρθρο ο R-R επεσήμανε ορισμένα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης ανοίγοντας το δρόμο και σε άλλους ερευνητές. Αναφερόμενος στα προβλήματα της Βαλκανικής Χερσονήσου, έθιξε πρώτα απ' όλα το πρόβλημα της υποαπασχόλησης τον αγροτικό τομέα. Ως υποαπασχόληση θεωρεί το πλεονάζον εργατικό δυναμικό, το οποίο απασχολείται στη γεωργία σε σχέση με την καλλιεργήσιμη γη, με αποτέλεσμα η οριακή παραγωγικότητα της εργασίας να είναι μηδενική. Ποσοτικές έρευνες

είχαν δείξει ότι στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, το 1/3 περίπου του εργατικού δυναμικού στη γεωργία επλεόναζε με την έννοια ότι ήταν δυνατό να μεταφερθεί σε άλλες απασχολήσεις χωρίς μείωση του γεωργικού προϊόντος.

Η μεγάλη όμως προσφορά του R-R είναι η θεωρία του περί της «μεγάλης ώθησης» (big-push) σαν υπόδειγμα οικονομικής στρατηγικής για τη γρήγορη οικονομική ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων οικονομιών. Στη θεωρία αυτή ο R-R δίνει μεγάλη σημασία στον κρατικό προγραμματισμό για την εξασφάλιση μιας «κρίσιμης μάζας» με συντονισμένες επενδύσεις και δαπάνες, για την ανάπτυξη. Αυτή η μαζική δραστηριότητα θα χρησιμοποιηθεί σαν μια μεγάλη προώθηση στον βιομηχανικό κυρίως τομέα για την απελευθέρωση από την στασιμότητα της υπανάπτυξης.

Όπως λοιπόν αναφέρει ο R-R απαιτείται ένα κατώτατο επίπεδο πόρων, που πρέπει να διατεθεί προς υλοποίηση ενός προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης, εάν θέλουμε αυτό να επιτύχει. Παρομοιάζει το πέρασμα μιας υπανάπτυκτης χώρας στην αυτοδύναμη ανάπτυξη με την απογείωση ενός αεροπλάνου. Όπως και στο αεροπλάνο χρειάζεται ένα κατώτατο όριο ταχύτητας αναγκαίο για την απογείωσή του, έτσι και η οικονομία χρειάζεται ένα κατώτατο όριο επενδύσεων για να πετύχει το πρόγραμμα της ανάπτυξης. Ο R.R. διαπιστώνει ότι σε μια υπανάπτυκτη οικονομία με βασικές διαρθρωτικές αδυναμίες στην αγορά της, μικρές μεμονωμένες επενδύσεις δεν δημιουργούν ευνοϊκές επιχειρηματικές προοπτικές. Χρειάζεται μια μεγάλη ξαφνική κινητοποίηση πόρων, αναγκαία για τη χρηματοδότηση μιας μεγάλης επενδυτικής προσπάθειας, που θα δημιουργήσει ευνοϊκές προοπτικές κέρδους. Η μεγάλη αυτή ώθηση χρειάζεται για να ξεπερασθούν οι *αδιαίρετες* που παρουσιάζουν οι υπανάπτυκτες οικονομίες.

Η πρώτη αδιαιρετότητα χαρακτηρίζει την προσφορά κεφαλαίου κοινωνικής υποδομής, όπως π.χ. ηλεκτρική ενέργεια, επικοινωνίες, μεταφορές κ.λ.π. Π.χ., ένας σταθμός ηλεκτρικής ενέργειας, θα πρέπει να έχει αρκετά μεγάλο μέγεθος για να μπορεί να παρέχει τις υπηρεσίες του σε οικονομικά εφικτό κόστος. Το ελάχιστο μέγεθος του είδους τούτου κεφαλαίου θεωρείται ότι είναι πολύ μεγάλο και επομένως, αμέσως κατά την έναρξη της προσπάθειας της ανάπτυξης, το ποσό των επενδύσεων θα πρέπει να είναι πολύ μεγαλύτερο από το συνηθισμένο επίπεδο των επενδύσεων. Διότι, εκτός από τις επενδύσεις σε πάγιο κοινωνικό κεφάλαιο, προσθέτονται και οι επενδύσεις των βιομηχανιών που θα κάνουν χρήση των υπηρεσιών του πάγιου κοινωνικού κεφαλαίου.

Η δεύτερη αδιαιρετότητα αφορά τη ζήτηση ή τη *συμπληρωματικότητα* της ζήτησης. Ο R.R. αναφέρει το εξής παράδειγμα :

Ας υποθέσουμε ότι στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης 20.000 υποαπασχολούμενοι στη γεωργία μεταφέρονται σε μια μεγάλη βιομηχανία παραγωγής παπουτσιών. Στη νέα τους αυτή εργασία λαμβάνουν μισθούς σαφώς υψηλότερους από εκείνους που ελάμβαναν στη γεωργία και οι οποίοι ήταν χαμηλοί λόγω της μικρής τους παραγωγικότητας. Εάν οι εργάτες αυτοί χρησιμοποιήσουν τους μισθούς τους για να αγοράσουν παπούτσια, τότε θα εξασφαλισθεί αγορά για τη διάθεση των προϊόντων της εν λόγω βιομηχανίας, χωρίς να υπάρξει διαταραχή στην υφιστάμενη αγορά της οικονομίας. Καταλαβαίνουμε όμως ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει . Το επιπλέον εισόδημα των εργατών δεν μπορεί να διατίθεται εξ ολοκλήρου για την επιπλέον αγορά παπουτσιών. Υπάρχει δηλαδή ένα πρόβλημα διάθεσης των παπουτσιών που κατασκευάζουν οι 20.000 επιπλέον εργάτες.

Εάν όμως μετακινηθούν 1.000.000 εργάτες από τη γεωργία, όχι σε μια βιομηχανία αλλά σε πολλές βιομηχανίες, οι οποίες θα παράγουν τα βασικά είδη τα οποία θα αγοράζουν οι νέοι βιομηχανικοί εργάτες, τότε θα εξασφαλίζεται ικανοποιητική αγορά για τα επιπλέον προϊόντα και δεν θα διαταραχθεί η ισορροπία της αγοράς. Με αυτή την έννοια υπάρχει συμπληρωματικότητα μεταξύ των νέων βιομηχανικών μονάδων, δηλαδή δημιουργείται αγορά για όλα τα προϊόντα. Δηλαδή με την μεγάλη ώθηση επιβεβαιώνεται ο νόμος του Say ότι «η προσφορά δημιουργεί την ίδια της τη ζήτηση».

Μία τρίτη αδιαιρετότητα είναι ότι οι υπανάπτυκτες χώρες δεν μπορούν να προμηθεύσουν το μεγάλο όγκο αποταμιεύσεων, που χρειάζονται για τη χρηματοδότηση της μεγάλης ώθησης. Αρα, χρειάζεται ένας μηχανισμός που θα εξασφαλίσει την αύξηση της οριακής ροπής προς αποταμίευση.

Επίσης ο R.R. είναι από τους πρώτους οι οποίοι υπογράμμισαν τη μεγάλη σημασία του κρατικού παρεμβατισμού στη διαδικασία της ανάπτυξης με την έννοια της ανάγκης δημιουργίας οικονομικού προγραμματισμού. Η ανάγκη ταυτόχρονης πραγματοποίησης μεγάλου όγκου επενδύσεων σε διάφορους κλάδους της βιομηχανίας οδηγεί μοιραία στην έννοια του προγραμματισμού της ανάπτυξης.

Επίσης ετόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει για την ανάπτυξη η τεχνική εκπαίδευση και η εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού, που θα μεταφερθεί από τον αγροτικό τομέα στη βιομηχανία.

5.4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ RAGNAR NURKSE ΠΕΡΙ ΙΣΟΡΡΟΠΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η θεωρία του R.R. οδήγησε τον Ragnar Nurkse στη διατύπωση της θεωρίας της ισόρροπης ανάπτυξης. Η θεωρία αυτή περιέχεται στο βιβλίο του που εκδόθηκε το 1953 με τίτλο «Προβλήματα του σχηματισμού κεφαλαίου στις υπανάπτυκτες χώρες».

Η πρώτη σημαντική συμβολή του Nurkse στη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης είναι η παρατήρησή του ότι στις υπανάπτυκτες οικονομίες δεν υπάρχει μόνο πρόβλημα προσφοράς αποταμιεύσεων για το σχηματισμό κεφαλαίου, αλλά υπάρχει και πρόβλημα από την πλευρά της ζήτησης κεφαλαίων για επενδύσεις. Έτσι λοιπόν απέδειξε, σε αντίθεση προς το σύνολο σχεδόν των υφιστάμενων θεωριών, ότι το πρόβλημα των επενδύσεων στις χώρες αυτές είναι πολύ πολύπλοκο και σύνθετο, γιατί δεν περιορίζεται μόνο στην έλλειψη προσφοράς αποταμιεύσεων.

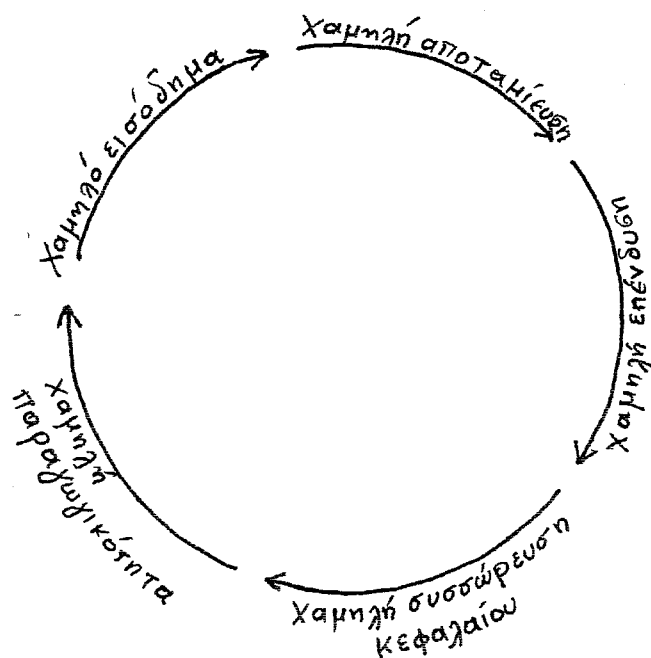
Άλλη βασική έννοια που χρησιμοποίησε ο Nurkse για τη θεμελίωση της θεωρίας του, είναι αυτή του «φαύλου κύκλου της φτώχειας». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο βιβλίο του «μια χώρα είναι φτωχή, γιατί είναι φτωχή». Πως εξηγεί λοιπόν το φαύλο κύκλο της φτώχειας;

Υπάρχουν κυκλικές δυνάμεις οι οποίες δρούν και αντιδρούν μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο ώστε οδηγούν τη χώρα να μείνει φτωχή εφόσον αυτή είναι φτωχή. Οι δυνάμεις αυτές είναι η προσφορά (αποταμίευση) αλλά και η ζήτηση κεφαλαίων (επένδυση). Ο Nurkse παραλληλίζει τη φτωχή χώρα με την κατάσταση ενός φτωχού ανθρώπου, ο οποίος επειδή δεν έχει τα μέσα για να τραφεί υποσιτίζεται. Επειδή όμως υποσιτίζεται έχει επισφαλή υγεία. Επειδή όμως έχει επισφαλή υγεία δεν είναι ικανός να εργασθεί, άρα δεν έχει τα μέσα για

να τραφεί, άρα έχει επισφαλή υγεία κ.ο.κ. Άρα το ίδιο μπορεί να συμβεί και σε μια χώρα που είναι φτωχή επειδή είναι φτωχή.

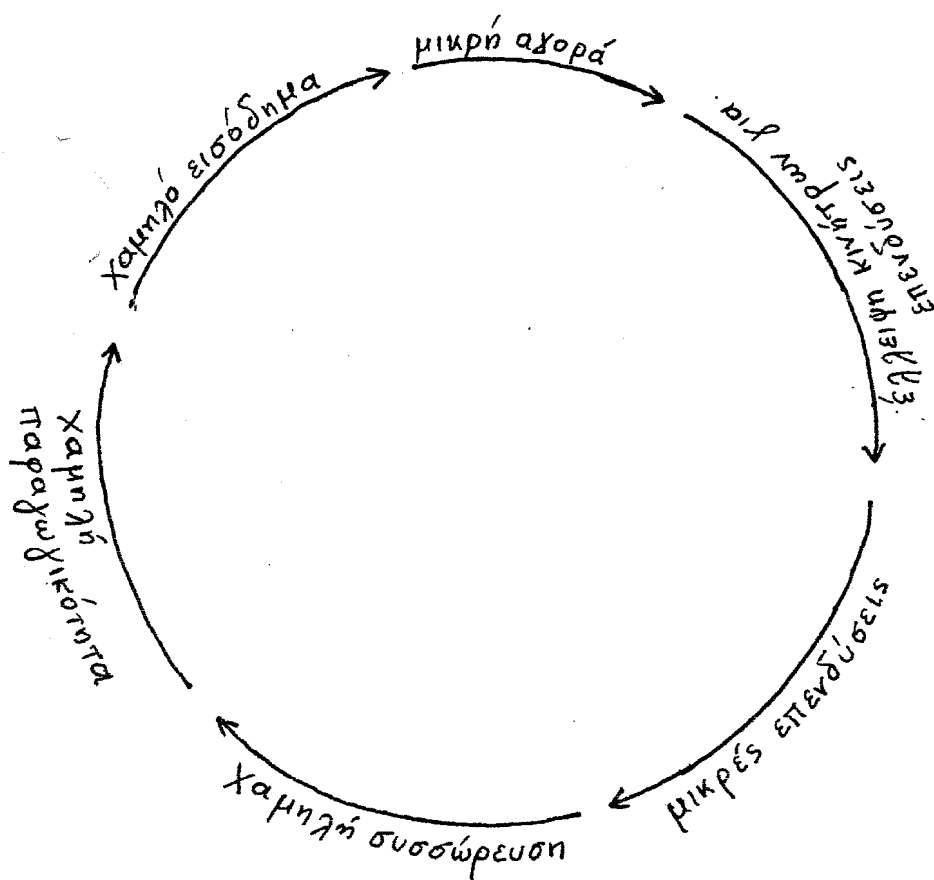
Πως λοιπόν επιδρά η προσφορά και η ζήτηση στο σχηματισμό κεφαλαίου;

Από την πλευρά της προσφοράς κεφαλαίων (αποταμίευση) στις υπανάπτυκτες χώρες υπάρχει περιορισμένη δυνατότητα αποταμίευσης, η οποία οφείλεται στο χαμηλό πραγματικό εισόδημα. Εφόσον όμως υπάρχει περιορισμένη αποταμίευση, υπάρχει και χαμηλός όγκος επενδύσεων. Ο χαμηλός όμως όγκος επενδύσεων έχει ως αποτέλεσμα τη χαμηλή συσσώρευση κεφαλαίου, άρα και τη χαμηλή παραγωγικότητα και το μικρό εισόδημα. Έτσι ο κύκλος συμπληρώνεται. Σχηματικά ο κύκλος αυτός έχει ως εξής :

Από την πλευρά της ζήτησης κεφαλαίων (επένδυση) το πρόβλημα εμφανίζεται ως εξής: Το χαμηλό επίπεδο εισοδήματος δημιουργεί μικρή ζήτηση προϊόντων, δηλαδή υπάρχει μικρή αγορά. Το μικρό όμως μέγεθος της αγοράς

οδηγεί σε έλλειψη κινήτρων για την ανάληψη επενδύσεων. Όταν όμως ο όγκος των επενδύσεων είναι μικρός, έχουμε χαμηλή συσσώρευση κεφαλαίου, άρα χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλό εισόδημα. Σχηματικά ο κύκλος αυτός έχει ως εξής :

Και στις δύο λοιπών περιπτώσεις, την αποταμίευση και την επένδυση, το χαμηλό εισόδημα (η φτώχεια) είναι η αιτία που εμποδίζει τη χώρα να ξεφύγει απ' αυτήν.

Στην περίπτωση της ζήτησης κεφαλαίων (επένδυση) ο προσδιοριστικός παράγοντας του μεγέθους της αγοράς είναι η παραγωγικότητα. Με δεδομένο το ύψος του πληθυσμού, αν ο πληθυσμός, αυτός παράγει πολλά προϊόντα, θα αυξηθεί το εισόδημά του και θα αγοράζει αυτά τα προϊόντα. Ο Nurkse λοιπόν

δέχεται ότι οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις υπανάπτυκτες οικονομίες εκφράζονται μέσα από το νόμο του Say, όπου δηλαδή η παραγωγή δημιουργεί τη ζήτηση. Ο νόμος του Say όμως μπορεί να λειτουργεί για το σύνολο της οικονομίας όχι όμως και για μια μεμονωμένη επιχείρηση. Η παραγωγή από τη λειτουργία ενός νέου εργοστασίου δεν δημιουργεί αυτόματα και τη ζήτηση για τη διάθεση του προϊόντος. Έτσι λοιπόν οι επιχειρηματίες δεν αναλαμβάνουν επενδυτικές πρωτοβουλίες φοβούμενοι τον κίνδυνο της αποτυχίας.

Κατά τον Nurkse λοιπόν η ύπαρξη του φαύλου κύκλου της φτώχειας επιβάλλει την ανάληψη επενδύσεων ταυτόχρονα σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, σύμμετρα, λαμβάνοντας υπόψη τις προτιμήσεις των καταναλωτών και τις τάσεις της αγοράς. Για να επιτύχει η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει οι επενδύσεις να κατανεμηθούν μεταξύ των διαφόρων κλάδων της οικονομίας ανάλογα με τις εξελίξεις της ζήτησης. Η πραγματοποίηση μεγάλου όγκου επενδύσεων σε πολλούς κλάδους της οικονομίας εξασφαλίζει τη διεύρυνση της αγοράς, με την έννοια ότι τα δημιουργούμενα εισοδήματα από την πρόσθετη απασχόληση θα απορροφήσουν τα νέα προϊόντα σε ικανοποιητικές τιμές για τους επιχειρηματίες. Διαφορετικά, εάν πραγματοποιούνται επενδύσεις σε μια μόνο βιομηχανία, ή έστω σε πολύ λίγες, τότε υπάρχει ο κίνδυνος, εξαιτίας των χαμηλών εισοδημάτων, να μην απορροφάται το προϊόν. Και ο Nurkse υπενθυμίζει το παράδειγμα με τη βιομηχανία παπουτσιών του Rosentein. — Rodam.

Η ισορροπη λοιπόν ή σύμμετρη ανάπτυξη με την πραγματοποίηση μεγάλου όγκου επενδύσεων ταυτόχρονα σε πολλούς κλάδους διευρύνει την αγορά και εξασφαλίζει την απορρόφηση της παραγωγής. Εάν δηλαδή γίνουν

ταυτόχρονα επενδύσεις για την παραγωγή $\alpha, \beta, \gamma, \delta$, αγαθών, τα εισοδήματα από την εργασία και τα κέρδη της επιχείρησης που παράγει το αγαθό α , εν μέρει μόνο θα στραφούν στη ζήτηση του αγαθού αυτού. Θα στραφούν κυρίως στη ζήτηση των αγαθών β, γ, δ . Τα εισοδήματα από την παραγωγή των αγαθών β, γ, δ θα στραφούν εν μέρει στη ζήτηση του αγαθού α .

Ετσι λοιπόν ο φαύλος κύκλος της φτώχειας ξεπερνιέται με τις μαζικές επενδύσεις σε μια μεγάλη ομάδα παραγωγικών μονάδων, όπου η κάθε μία υποστηρίζει και υποστηρίζεται από τις άλλες. Στην ουσία λοιπόν η θεωρία του Nurkse δεν διαφέρει σχεδόν σε τίποτα από την θεωρία της μεγάλης ώθησης. Απλά αποτελεί επέκτασή της.

Το πιο πάνω ξεπέραςμα από την φτώχεια αναφέρεται στην πλευρά της ζήτησης κεφαλαίων (επενδύσεις). Υπάρχει όμως πρόβλημα και από την πλευρά της προσφοράς κεφαλαίων (αποταμιεύσεις). Και για αυτό το πρόβλημα ο Nurkse προτείνει λύσεις.

Η μικρή ικανότητα αποταμίευσης μπορεί να οφείλεται όχι μόνο στο μικρό εισόδημα, αλλά και στην προσπάθεια του καταναλωτικού κοινού να μιμηθεί τα πρότυπα κατανάλωσης των αναπτυγμένων οικονομιών. Οι σημερινές συνθήκες επικοινωνίας, όπως τα ταξίδια, ο κινηματογράφος, η τηλεόραση, δίνουν τη δυνατότητα στον πληθυσμό των υπανάπτυκτων οικονομιών να γνωρίζει τον τρόπο διαβίωσης των κατοίκων των πλουσίων οικονομιών.

Σχετική επί του θέματος αυτού είναι η εργασία του καθηγητή Duesenberry για τις Η.Π.Α. που απέδειξε ότι ο καταναλωτής επηρεάζεται από το καταναλωτικό πρότυπο των γειτόνων του. Πράγματι, ο Duesenberry καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ατομικές συναρτήσεις κατανάλωσης αλληλοσυνδέονται και αλληλοεπηρεάζονται, γιατί το κάθε άτομο ρέπει προς τον

μιμητισμό. Όταν οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι άλλα άτομα χρησιμοποιούν ανώτερα αγαθά, ή και νέα αγαθά καταλαμβάνονται από αίσθημα δυσαρέσκειας, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η ροπή προς κατανάλωση, άρα να μειώνεται η ροπή προς αποταμίευση.

Στο θέμα αυτό υπάρχουν και άλλες απόψεις, όπως του καθηγητή M. Friedman ο οποίος πιστεύει, ότι τουλάχιστον για τις Η.Π.Α., η κατανάλωση είναι συνάρτηση όχι του ετήσιου εισοδήματος αλλά του εισοδήματος μιας τριετίας, ή αυτή των καθηγητών Modigliani και Brumberg, που πιστεύουν ότι η κατανάλωση είναι συνάρτηση του αναμενόμενου εισοδήματος καθ' όλο το κύκλο της ζωής ενός ατόμου.

Πάντως ο Nurkse, δεχόμενος τη θεωρία του Duesenberry, πιστεύει ότι οι κάτοικοι των υπανάπτυκτων χωρών, υπό την επίδραση του καταναλωτικού πρότυπου των πλουσίων χωρών, αποταμιεύουν λίγο, με αποτέλεσμα την ανάρρωση της ταχύρρυθμης οικονομικής ανάπτυξης. Ως μόνη λύση επρότεινε λοιπόν τον σχετικό απομονωτισμό της υπανάπτυκτης χώρας από τα καταναλωτικά πρότυπα των αναπτυγμένων χωρών. Σαν παράδειγμα μάλιστα έφερε την Ιαπωνία, που κατά την περίοδο της εκβιομηχάνισής της, ελάχιστα επηρεάστηκε από τα καταναλωτικά πρότυπα άλλων χωρών.

Ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζει το γεγονός ότι οι κλασικοί και νεοκλασικοί θεωρητικοί του διεθνούς εμπορίου έχουν ακριβώς αντίθετη γνώμη από αυτή του Nurkse. Επίστευαν δηλαδή ότι ο μιμητισμός, όχι μόνο δεν βλάπτει, αλλά οφείλει την υπανάπτυκτη χώρα. Εφόσον οι υπανάπτυκτες χώρες αντιλαμβάνονται τα καταναλωτικά πρότυπα των αναπτυγμένων χωρών, παρακινούνται να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους για να βελτιώσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Πάντως για την αύξηση της αποταμίευσης προτείνει και τα κλασικά μέτρα,

δηλαδή αύξηση της έμμεσης φορολογίας, εισροή ξένων κεφαλαίων, εξωτερικό δανεισμό του κράτους κ.λ.π.

Όσον αφορά τις θέσεις του Nurkse για τη συμβολή του διεθνούς εμπορίου στην οικονομική ανάπτυξη, δίνει έμφαση στην διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, με προτίμηση στις επιχειρήσεις υποκατάστασης των εισαγωγών και όχι στην ανάπτυξη των εξαγωγικών επιχειρήσεων.

Την επιχειρηματολογία του την αναπτύσσει ως εξής :

Οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες επέδρασε το εξωτερικό εμπόριο τον 19ο αιώνα είναι τελείως διαφορετικές από αυτές που επικρατούν τον 20ο αιώνα. Πράγματι τον 19ο αιώνα το εξωτερικό εμπόδιο θεωρείται ότι απετέλεσε όργανο οικονομικής προόδου. Ειδικότερα, η οικονομική ανάπτυξη της Μ. Βρετανίας στηρίχθηκε στην εισαγωγή πρώτων υλών και τροφίμων από υπερπόντιες χώρες στις οποίες εξήγε βιομηχανικά προϊόντα. Αντίστοιχα η οικονομική ανάπτυξη υπερπόντιων χωρών στηρίχθηκε στην εξαγωγή πρώτων υλών και τροφίμων στη Μεγάλη Βρετανία και σε άλλες σχετικά αναπτυγμένες χώρες, από τις οποίες εισήγαν μηχανήματα και τεχνικό εξοπλισμό απαραίτητα για την οικονομική τους ανάπτυξη.

Κατά τον Nurkse όμως η παραπάνω διαδικασία δεν μπορεί να επαναληφθεί τον 20ο αιώνα και αυτό γιατί, υιοθετώντας την θεωρία του Raul Prebisch, πιστεύει ότι οι όροι εμπορίου P_e / P_1 (η σχέση τιμών των εξαγόμενων προς τις τιμές των εισαγομένων προϊόντων των υπανάπτυκτων οικονομιών) διαχρονικά χειροτερεύουν. Η χειροτέρευση της σχέσης αυτής στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες σημαίνει ότι σε κάθε μονάδα εξαγωγών αντιστοιχεί όλο και μικρότερη ποσότητα εισαγωγών.

Η μεγαλύτερη αύξηση των τιμών των εισαγωγών επομένως, καθιστά την αγορά τους με τα έσοδα από τις εξαγωγές πιο προβληματική. Ας δούμε τώρα, γιατί διαχρονικά οι όροι εμπορίου χειροτερεύουν στις αναπτυσσόμενες χώρες. Το P_e είναι η τιμή των εξαγόμενων προϊόντων των Λ.Α.Χ., δηλαδή κύρια τρόφιμα και πρώτες ύλες. Το P_i είναι η τιμή των εισαγόμενων προϊόντων των Λ.Α.Χ. δηλαδή βιομηχανικών προϊόντων. Οι τιμές λοιπόν των βιομηχανικών προϊόντων διαχρονικά αυξάνουν περισσότερο από τις τιμές των πρωτογενών προϊόντων και αυτό γιατί η ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα αυξάνει διαχρονικά περισσότερο απ' ό,τι η ζήτηση για πρωτογενή προϊόντα. Αρα ο λόγος P_e / P_i χειροτερεύει για τις Λ.Α.Χ.

Το πρόβλημα λοιπόν αυτό των Λ.Α.Χ. στις συναλλαγές τους με τις αναπτυσσόμενες χώρες, οδήγησε τον Nurkse στη διατύπωση της άποψης ότι οι Λ.Α.Χ. σήμερα πρέπει να ακολουθήσουν πολιτική εσωστρεφούς προσανατολισμού. Θα πρέπει δηλαδή να επιδιώξουν τη διεύρυνση της εγχώριας αγοράς με την επένδυση σε πολλούς αλληλοσυμπληρούμενους παραγωγικούς τομείς, μεταξύ των οποίων και επιχειρηματικές μονάδες υποκατάστασης των εισαγωγών.

Η θεωρία του Nurkse περί ισόρροπης ανάπτυξης απέτελεσε αντικείμενο οξείας κριτικής από αρκετούς οικονομολόγους όπως οι Singer, Hirschman και άλλοι. Τα βασικότερα σημεία της κριτικής είναι τα εξής :

- Η μαζική και σε ποικίλους τομείς μεγέθυνση της παραγωγικής και επενδυτικής δραστηριότητας προϋποθέτει την ύπαρξη πόρων που, αν υπάρχουν, τότε η χώρα πιθανό να είναι ήδη αναπτυσσόμενη. Αντίθετα, η ύπαρξη τέτοιου είδους πόρων και η ταυτόχρονη ύπαρξη μεγάλου αριθμού παραγωγικών δυνατοτήτων δεν αντιπροσωπεύουν καταστάσεις που

συνήθως χαρακτηρίζουν τις χώρες του τρίτου κόσμου. Είναι γνωστό ότι η έλλειψη των πιο πάνω συνθηκών είναι το κατ' εξοχή χαρακτηριστικό των υπανάπτυκτων οικονομιών. Ειδικότερα, η ισόρροπη ανάπτυξη προϋποθέτει την κινητοποίηση τέτοιας ποσότητας αποταμίευσης, η οποία δεν είναι διαθέσιμη στις χώρες χαμηλού εισοδήματος. Αλλά, και αν ακόμα υπάρχει ένα σοβαρό μέρος αυτών των πόρων, τότε και πάλι η θεωρία του Nurkse δεν παρουσιάζει τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους θα μπορέσουν να κινητοποιηθούν αυτοί οι πόροι για την προώθηση της ανάπτυξης. Πάντως και ο ίδιος ο Nurkse παραδέχεται ότι η θεωρία του δεν ασχολείται με τον τρόπο εξασφάλισης του απαιτούμενου κεφαλαίου. Συγκεκριμένα λέει : «στη δική μου παρουσίαση η ισόρροπη μεγέθυνση είναι μια άσκηση στην οικονομική ανάπτυξη με απεριόριστη προσφορά κεφαλαίου, ανάλογη με αυτή του καθηγητή A. Lewis περί ανάπτυξης με απεριόριστη προσφορά εργασίας».

- Η προσέγγιση του Nurkse δίνει ιδιαίτερη σημασία στα καταναλωτικά αγαθά και στο επίπεδο της ισόρροπης ζήτησης γι' αυτά. Αντίθετα, η πιο ουσιαστική στην ανάπτυξη συμβολή της παραγωγής κεφαλαιουχικών και ενδιάμεσων προϊόντων παραμένει έξω από τη σύλληψη της ισόρροπης οικονομικής δραστηριότητας.
- Η θεωρία του Nurkse βασίζεται κυρίως στη δραστηριότητά της ιδιωτικής επιχείρησης. Αντίθετα, εμφανίζεται αρκετά περιορισμένος ο ρόλος ενός πιο σύνθετου κρατικού παρεμβατισμού και της συμμετοχής του κράτους στην επενδυτική πολιτική για την αύξηση της ζήτησης και τη δημιουργία συνθηκών για την προώθηση της ανάπτυξης.

5.5. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ Α. HIRSCHMAN ΠΕΡΙ ΜΗ ΙΣΟΡΡΟΠΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Τελείως αντίθετη με την άποψη του Nurkse περί ισόρροπης ανάπτυξης είναι η θεωρία του καθηγητή Α. Hirschman, διατυπωθείσα στο βιβλίο του «The Strategy of Economic Development» το 1958. Η θεωρία αυτή συνίσταται ακριβώς στον προγραμματισμό μιας μη ισόρροπης διαδικασίας ανάπτυξης.

Κατά τη διαδικασία αυτή θα ενισχυθούν οι δραστηριότητες εκείνες, οι οποίες παρουσιάζουν «συγκριτικά πλεονεκτήματα» ανάλογα με αυτά που γνωρίζουμε από τη θεωρία του Διεθνούς Εμπορίου και συγχρόνως θα έχουν ευνοϊκές επιδράσεις και σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες.

Συνοπτικά τα επιχειρήματα υπέρ αυτής της λύσης είναι τα ακόλουθα :

- α) Η ανάπτυξη της επικοινωνίας της αναπτυσσόμενης χώρας με τις οικονομικά προηγμένες χώρες του εξωτερικού μπορεί να συμβάλλει στην αξιοποίηση δραστηριοτήτων που απαιτούν, σε συγκριτικά μεγαλύτερη έκταση, συντελεστές παραγωγής που βρίσκονται σε σχετική αφθονία στη χώρα αυτή.
- β) Αντίθετα με την ισόρροπη ανάπτυξη, η μη ισόρροπη ανάπτυξη μπορεί να προσαρμόζεται ασφαλέστερα και καλύτερα προς τις διαθέσιμες ποσότητες συντελεστών παραγωγής και ειδικότερα κεφαλαίου και επιχειρηματικότητας.
- γ) Η έλλειψη ισορροπίας στις επιμέρους αγορές κατά την επέκταση της παραγωγής, που εκδηλώνεται με πλεονάσματα ή ελλείματα παραγωγικής ικανότητας, καθιστά συνειδητές τις δυνατότητες ανάπτυξης προς άλλες κατευθύνσεις. Δηλαδή με τα παραπάνω πλεονάσματα ή ελλείματα δημιουργούνται δυνάμεις, με τις οποίες η διαδικασία της ανάπτυξης δραστηριοποιείται.

Ο Hirschman αρχίζει το έργο του κάνοντας μια γενική κριτική στις παλαιότερες θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης που προσπαθούσαν να βρουν «το πρωταρχικό αίτιο» της οικονομικής ανάπτυξης, για να καταλήξει ότι αυτό δεν αρκεί εφόσον το φαινόμενο της ανάπτυξης είναι πολυσύνθετο και επηρεάζεται από πλήθος προσδιοριστικών παραγόντων.

Δέχεται ότι πράγματι η οικονομική ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων οικονομιών εξηγείται επαρκώς με τη γνωστή σύνδεση αποταμιεύσεων – επενδύσεων. Δηλαδή, πρωτίστως πρέπει να εξευρεθούν αποταμιευτοί πόροι και στη συνέχεια οι πόροι αυτοί μετατρέπονται σε επένδυση.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες όμως υπάρχει πρόβλημα σύνδεσης αποταμιεύσεων και επενδύσεων. Πιστεύει δηλαδή ότι το πρόβλημα δεν είναι τόσο η περιορισμένη αποταμιευτική δυνατότητα, αλλά η αδυναμία διοχέτευσης των αποταμιεύσεων προς πραγματοποίηση επενδύσεων, οφειλόμενη στην αδυναμία λήψης και εκτέλεσης αποφάσεων.

Κατά τον Hirschman λοιπόν ο βασικότερος περιοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου δεν είναι τόσο η ύπαρξη περιορισμένων πόρων, αλλά η *έλλειψη αποφάσεων* που να θέτουν αυτούς τους πόρους σε οικονομική και κοινωνική χρήση. Η αλλιώς υπάρχει μια *έλλειψη ικανότητας προς επένδυση*. Αυτή η ικανότητα αποκτάται με την εμπειρία η οποία με τη σειρά της εξαρτάται από το πλήθος των αναπτυσσόμενων μονάδων που διαθέτει η οικονομία. Όσο περισσότερες προηγμένες βιομηχανικές μονάδες διαθέτει, τόσο περισσότερα ικανά διοικητικά και επιχειρηματικά στελέχη θα διαθέτει.

Πως λοιπόν θα πραγματοποιηθεί η διαδικασία της ανάπτυξης στον τρίτο Κόσμο κατά τον Hirschman ;

Αυτή θα βασίζεται σε ένα σύστημα υποκινούμενων επενδύσεων που θα προέρχονται από την αρχική λήψη αποφάσεων και ανάληψη δραστηριοτήτων σε ορισμένους ηγετικούς κλάδους της οικονομίας. Αντίθετα δηλαδή, από το σύστημα ανάπτυξης που προϋποθέτει η ισόρροπη ανάπτυξη (και που βασίζεται σε μια συνδυασμένη προώθηση αυτόνομων επενδύσεων), η λογική της μη ισόρροπης ανάπτυξης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία τις υποκινούμενες επενδύσεις.

Εάν εξετάσουμε μια οικονομία σε δύο διαφορετικά χρονικά σημεία, παρατηρούμε ότι υπάρχουν εξελίξεις που εκδηλώνονται με το προβάδισμα ενός τομέα, όπου ύστερα παρακινούνται και τον ακολουθούν και οι λοιποί τομείς. Πολλές φορές μάλιστα, οι τομείς οι οποίοι υστερούσαν κάνουν τέτοια άλματα, ώστε να ξεπερνούν τους πρώην ηγετικούς τομείς. Αυτό με τη σειρά του παρακινεί τους πρώην ηγετικούς τομείς σε ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών ώστε να επανακτήσουν το προβάδισμα.

Ετσι λοιπόν το όλο οικονομικό και κοινωνικό σύστημα αντιδρώντας στην έλλειψη ισορροπίας, πιέζεται μέσω ενός συστήματος αποφάσεων για την ανάληψη δραστηριοτήτων. Αρα, σκοπός ενός προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης δεν πρέπει να είναι η ταυτόχρονη ανάπτυξη πολλών κλάδων της οικονομίας, αλλά η οργανωμένη προώθηση ανισομερούς ανάπτυξης, που θα δημιουργήσει εσωτερικές πιέσεις σ' ένα οικονομικό και κοινωνικό σύστημα για τη λήψη αποφάσεων και τη πρόκληση μιας αλυσίδας δραστηριοτήτων. Πρέπει δηλαδή, όχι μόνο να μην εξαλείψουμε τις ανισότητες μεταξύ των διαφόρων κλάδων της οικονομίας, αλλά να επιδιώκουμε τη διατήρηση αυτών των ανισοτήτων. Αυτό κατά τον Hirschman ισχύει όχι μόνο για τον ιδιωτικό τομέα, αλλά και για τον κρατικό τομέα. Εάν ορισμένοι τομείς της κρατικής

δραστηριότητας όπως η παιδεία, η υγεία κ.λ.π., δεν ικανοποιούν τις κοινωνικές ανάγκες λόγω ανεπαρκούς προσφοράς υπηρεσιών, ασκούνται πιέσεις από την κοινή γνώμη για διόρθωση της κατάστασης.

Οι ηγετικοί κλάδοι που θα επιλέγονται για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης θα πρέπει να έχουν δύο βασικά γενικά χαρακτηριστικά.

Πρώτο, να αντιμετωπίζουν μια λανθάνουσα ζήτηση για το προϊόν τους, ώστε να υπάρχει μια άμεση και γρήγορη χρήση της παραγωγής τους και δεύτερο, ο κλάδος να έχει σημαντικές σε μέγεθος δραστηριότητες, ώστε η περαιτέρω ανάπτυξή του να προκαλέσει επιπτώσεις και στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας. Βέβαια, η επιλογή των ηγετικών κλάδων εξαρτάται και από τις ιδιομορφίες, τα προβλήματα αλλά και τις δυνατότητες που έχει κάθε χώρα. Π.χ. η Κολομβία την δεκαετία του 1970 επέλεξε ως ηγετικό κλάδο της οικοδομικής δραστηριότητας. Η Βραζιλία επέλεξε τον τομέα των αυτοκινήτων κ.λ.π.

Η θεωρία της ισόρροπης ανάπτυξης είναι εσφαλμένη κατά τον Hirschman, επειδή απαιτεί τεράστιους πόρους οι οποίοι λείπουν στις υπανάπτυκτες χώρες. Εάν μια υπανάπτυκτη χώρα διαθέτει τους πόρους αυτούς, τότε, εκ των πραγμάτων, δεν θα είναι υπανάπτυκτη.

5.6. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ G. MYRDAL ΠΕΡΙ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ

Ο Σουηδός οικονομολόγος Gunnar Myrdal, ως γραμματέας της Οικονομικής Επιτροπής του Ο.Η.Ε. για την Ευρώπη, ασχολήθηκε με το μεταπολεμικό πρόβλημα της διεθνούς οικονομικής ανισότητας. Η εργασία του

ως προς τους λόγους ύπαρξης του φαινομένου της ανισότητας παρουσιάζεται στο βιβλίο του το 1957 με τίτλο «Economic Theory and Underdeveloped Regions». Επίσης το 1969 εδημοσίευσε το εκ 2284 σελίδων έργο του το αναφερόμενο στα προβλήματα της οικονομικής ανάπτυξης της Νότιας και Νοτιοανατολικής Ασίας με το τίτλο «Asian Drama».

Ποιός είναι λοιπόν ο μηχανισμός που οδηγεί στην υφιστάμενη διαφορά ως προς τα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των διαφόρων χωρών ; Για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό ο Myrdal αναζητεί τους παράγοντες εκείνους, που εξηγούν το φαινόμενο της ύπαρξης διαφορών ως προς τα επίπεδα ανάπτυξης μεταξύ των διαφόρων γεωγραφικών διαμερισμάτων της ίδιας της χώρας.

Κατά τον Myrdal οι δυνάμεις της αγοράς, δηλαδή ο μηχανισμός των τιμών, κατά κανόνα, δεν οδηγεί στην εξίσωση της ανάπτυξης μεταξύ των γεωγραφικών περιοχών, αλλά αντίθετα οδηγεί στην ανισότητα. Οι δυνάμεις της αγοράς οδηγούν στη συγκέντρωση της βιομηχανικής, της εμπορικής, της τραπεζικής, της ασφαλιστικής, της εφοπλιστικής και κάθε άλλης δραστηριότητας σε ορισμένες περιοχές, με συνέπεια την ταυτόχρονη τάση συγκέντρωσης των επιστημών, της τέχνης, της παιδείας σε αυτές τις περιοχές, ενώ η υπόλοιπη χώρα παραμένει καθυστερημένη. Ποιοί παράγοντες οδηγούν στην τάση αυτή; Η απάντηση είναι ότι πολλοί παράγοντες, τυχαίοι ή όχι, οδηγούν στη συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε συγκεκριμένη περιοχή. Μόλις σημειωθεί αυτή η συγκέντρωση, οι δυνάμεις της αγοράς οδηγούν σε περαιτέρω προσέλκυση οικονομικών πόρων στην περιοχή αυτή, σε βάρος των λοιπών γεωγραφικών διαμερισμάτων. Πράγματι, εκεί που αναπτύσσεται μια δυναμική αγορά δημιουργούνται, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, εξωτερικές οικονομίες με

αποτέλεσμα να προσελκύεται εργασία και κεφάλαιο. Με την προσέλκυση εργασίας, κεφαλαίου και επιχειρηματιών εκδηλώνεται η γνωστή σωρευτικού χαρακτήρα διαδικασία, που οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη της συγκεκριμένης περιοχής, στην στασιμότητα δε ή και την πτώση των άλλων περιοχών.

Ας εξετάσουμε πρώτα την περίπτωση προσέλκυσης εργασίας. Η μετανάστευση είναι κατά κανόνα επιλεκτικού χαρακτήρα, όσον αφορά τουλάχιστον την ηλικία. Θα μετακινηθούν δηλαδή οι νεότεροι σε ηλικία, άρα και οι ικανότεροι προς εργασία. Οι περιοχές λοιπόν, από τις οποίες απομακρύνεται εργατικό δυναμικό, χάνουν το δυναμικότερο τμήμα των εργαζομένων, με αποτέλεσμα να διευρύνεται το χάσμα ανάπτυξης μεταξύ Κέντρου και Περιφέρειας.

Είναι προφανές επίσης ότι η κίνηση κεφαλαίου προς τους πόλους έλξης αυξάνει την απόσταση μεταξύ Κέντρου και Περιφέρειας.

Αλλά και το εμπόριο επιδρά σε βάρος των φτωχότερων περιοχών. Η επέκταση της αγοράς στο Κέντρο δημιουργεί συγκριτικά πλεονεκτήματα στις βιομηχανίες τις εγκατεστημένες σε αυτό, εις βάρος των βιομηχανιών των εγκατεστημένων στην περιφέρεια.

Το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς, εφόσον οι δυνάμεις της αγοράς ενεργούν υπέρ του Κέντρου και εις βάρος της Περιφέρειας, σήμερα οι πλούσιες χώρες έχουν κατορθώσει να περιορίσουν τις διαφορές, μεταξύ των γεωγραφικών τους διαμερισμάτων ; Ο Myrdal απαντά ότι σε αυτό συνετέλεσε το σύγχρονο κράτος, που στις πλούσιες χώρες έτεινε να λάβει τη μορφή του κράτους ευημερίας. Με την άσκηση κυρίως δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά και με άλλα μέτρα, τα αναπτυγμένα κράτη πέτυχαν να περιορίσουν τις διαφορές μεταξύ των γεωγραφικών τους διαμερισμάτων. Και πράγματι, όσο πιο

αναπτυγμένο είναι ένα κράτος τόσο μικρότερες είναι και οι περιφερειακές του ανισότητες.

Το ερώτημα που θέτει ο Myrdal είναι γιατί οι διαφορές μεταξύ των γεωγραφικών διαμερισμάτων μιας χώρας είναι πολύ μικρότερες από τις διαφορές ως προς το επίπεδο ανάπτυξης μεταξύ των διαφόρων χωρών ; Και δίνει την απάντηση ότι, ενώ στις πλούσιες χώρες, το κράτος έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων, δεν υπάρχει ανάλογος φορέας σε διεθνές επίπεδο για να παίξει αντίστοιχο ρόλο μεταξύ των κρατών, πλήν μερικών ισχών προσπάθειών οικονομικής συνεργασίας και βοήθειας κυρίως μεταπολεμικά.

Αναφερόμενος στο ρόλο του διεθνούς εμπορίου επί της οικονομικής ανάπτυξης, ο Myrdal πιστεύει ότι συντελεί στη διεύρυνση της απόστασης μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων χωρών. Υιοθετώντας τη γνωστή θεωρία του R. Prebisch, πιστεύει πως, καθώς οι Λ.Α.Χ. εξάγουν τρόφιμα και πρώτες ύλες και εισάγουν από τις αναπτυγμένες χώρες βιομηχανικά προϊόντα, οι όροι εμπορίου των Λ.Α.Χ. μακροχρόνια χειροτερεύουν.

Τι πρέπει λοιπόν να γίνει για την ανάπτυξη των υπανάπτυκτων οικονομιών ; Θα πρέπει οι χώρες αυτές να ακολουθήσουν μια προσωρινή πολιτική οικονομικής απομόνωσης, η οποία θα συνίσταται στον περιορισμό της κίνησης εργατικού δυναμικού από αυτές προς τις αναπτυγμένες χώρες, περιορισμό στη κίνηση κεφαλαίων και στην προστασία της εγχώριας αγοράς από τον ξένο ανταγωνισμό, με την επιβολή δασμών, ποσοτικών περιορισμών στις εισαγωγές κ.λ.π. Επίσης οι χώρες αυτές στο εσωτερικό τους θα πρέπει να ακολουθήσουν με την ενεργό συμμετοχή του κράτους μια πολιτική που θα

αποβλέπει στη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων, κάτι που θα επιταχύνει την όλη διαδικασία της οικονομικής τους ανάπτυξης.

5.7. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Από την μέχρι τώρα ανάλυση έχει γίνει προφανές ότι, απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας χώρας, αποτελεί η εκβιομηχάνισή της. Είναι μάλιστα τόσο μεγάλη η έμφαση που δίνεται στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, ώστε μπορούμε να πούμε ότι ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση είναι έννοιες ταυτόσημες. Όμως δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε και το ρόλο του γεωργικού τομέα στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Η αύξηση λοιπόν της γεωργικής παραγωγής μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη για τους εξής λόγους :

- Πρώτο, στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως κατ'επανάληψη έχουμε τονίσει, υπάρχει υψηλός ρυθμός αύξησης του πληθυσμού. Αυτό έχει σαν συνέπεια την αυξημένη ζήτηση τροφίμων. Εάν λοιπόν δεν υπάρχει μια αύξηση της γεωργικής παραγωγής που να μπορεί να ικανοποιήσει την αυξημένη ζήτηση, το αποτέλεσμα θα είναι η αύξηση της τιμής των τροφίμων που μπορεί να προκαλέσει αύξηση των μισθών με αποτέλεσμα τη συμπίεση του κέρδους και άρα την κάμψη της επενδυτικής δραστηριότητας, άρα και της ανάπτυξης. Βέβαια το ποσοστό αύξησης των μισθών εξαρτάται από τη δύναμη των συνδικαλιστικών ενώσεων. Εάν οι μισθοί αυξηθούν αναλογικά περισσότερο από ό,τι η αύξηση των τροφίμων, τότε οι παραγωγοί, για να αποφύγουν τη συμπίεση του κέρδους, μπορεί να αυξήσουν τις τιμές των τροφίμων, όποτε μπαίνουμε σε πληθωριστική διαδικασία μέσω της γνωστής

σπειροειδούς κίνησης μισθών – τιμών – κερδών. Εν πάση περιπτώσει όμως η μη προσαρμογή της προσφοράς γεωργικών προϊόντων στην αυξημένη ζήτηση αυτών προκαλεί ανασταλτικές επιδράσεις στην οικονομική ανάπτυξη.

- Δεύτερο, η άνοδος της παραγωγικότητας της γεωργίας μπορεί να απελευθερώσει εργατικό δυναμικό για την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα.
- Τρίτο, η γεωργία συμβάλλει στην αύξηση των συναλλαγματικών πόρων. Απαραίτητη προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας είναι η ύπαρξη μηχανημάτων και τεχνολογικού εξοπλισμού. Στις αναπτυσσόμενες όμως χώρες υπάρχει ανεπάρκεια του τύπου αυτού κεφαλαίου. Η απόκτησή τους λοιπόν θα γίνει μέσω εισαγωγών από τις αναπτυγμένες χώρες. Αυτό όμως προϋποθέτει την ύπαρξη συναλλαγματικών πόρων. Οι πόροι αυτοί θα αποκτηθούν μέσω εξαγωγών. Οι εξαγωγές λοιπόν αγροτικών προϊόντων είναι η καλύτερη λύση, για τις αναπτυσσόμενες χώρες, εξεύρεσης συναλλαγματικών αποθεμάτων. Οι αναπτυσσόμενες δηλαδή χώρες θα εξαγάγουν τρόφιμα και πρώτες ύλες και με το συνάλλαγμα που θα τους αποφέρουν οι εξαγωγές αυτές θα εισάγουν τεχνολογικό εξοπλισμό και γενικότερα βιομηχανικά προϊόντα. Βεβαίως, στο σημείο αυτό δεν θα πρέπει να ξεχνάμε το πρόβλημα της μακροχρόνιας τάσης χειροτέρευσης των όρων εμπορίου των αναπτυσσόμενων χωρών.
- Τέταρτο, η γεωργία μπορεί να συμβάλλει στο σχηματισμό κεφαλαίου. Η αύξηση της γεωργικής παραγωγής θα οδηγήσει σε αύξηση του αγροτικού εισοδήματος. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε αύξηση της αποταμίευσης των αγροτών. Η αποταμίευση των αγροτών μέσω του πιστωτικού συστήματος μπορεί να διοχετευθεί στους επιχειρηματίες για τη διενέργεια παραγωγικών

επενδύσεων. Επίσης η αύξηση του αγροτικού εισοδήματος μπορεί να οδηγήσει τους αγρότες να επενδύσουν οι ίδιοι απευθείας σε άλλους παραγωγικούς τομείς πλὴν της γεωργίας.

- Πέμπτο, λόγω της αλληλεξάρτησης που υπάρχει μεταξύ των διαφόρων τομέων της παραγωγής, η ανάπτυξη της γεωργίας συμβάλλει στην ανάπτυξη των άλλων τομέων π.χ. η ανάπτυξη της βιομηχανίας, εκτός από την ύπαρξη τεχνολογικού εξοπλισμού και μηχανημάτων, προϋποθέτει και την επάρκεια πρώτων υλών. Η επάρκεια όμως πρώτων υλών εξαρτάται από την ανάπτυξη της γεωργίας.

Από τα ανωτέρω γίνεται προφανής η συνεισφορά της γεωργίας στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Στο ερώτημα τώρα, τι θα πρέπει πρώτα να αναπτυχθεί η γεωργία ή η βιομηχανία, είναι δύσκολο να υπάρξει σαφής απάντηση. Φαίνεται πάντως ότι αυτό εξαρτάται και από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας. Μία χώρα με επάρκεια γεωργικής γης είναι μάλλον καλύτερα να δώσει στην αρχή προτεραιότητα στην ανάπτυξη της γεωργίας. Μια χώρα με φτωχές πλουτοπαραγωγικές πηγές θα δώσει προτεραιότητα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και μετά στη γεωργία. Πάντως σήμερα η επικρατούσα άποψη είναι ότι η ανάπτυξη συντελείται με μια ταυτόχρονη προσπάθεια και στην γεωργία και στη βιομηχανία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινήσουμε ότι, είτε επιλεγεί πρώτα η ανάπτυξη της γεωργίας και μετά της βιομηχανίας, είτε το αντίστροφο, ο τελικός στόχος και στις δύο περιπτώσεις είναι η εκβιομηχάνιση της χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Οι απόψεις όσον αφορά το ρόλο του διεθνούς εμπορίου στην οικονομική ανάπτυξη διίστανται. Ότι το διεθνές εμπόριο βοηθά την οικονομική ανάπτυξη βασίζεται στις θεωρίες των κλασικών οικονομολόγων Adam Smith και David Ricardo περί απόλυτου και συγκριτικού πλεονεκτήματος. Οι θεωρίες αυτές εξετάζονται στο μάθημα του Διεθνούς Εμπορίου. Εδώ απλά θα υπενθυμίσουμε ότι βάσει των θεωριών αυτών, όταν οι χώρες εξειδικεύονται στη παραγωγή και εξαγωγή αγαθών για τα οποία έχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα, θα έχουμε αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης, άρα και της γενικής ευημερίας.

Υπάρχει όμως και η άλλη αντίληψη εκφρασμένη από τη λεγόμενη "σχολή της εξάρτησης", που θεωρεί ότι το διεθνές εμπόριο είναι παράγοντας διαιώνισης των οικονομικών ανισοτήτων ανάμεσα στα κράτη. Ο προβληματισμός των οικονομολόγων αυτών ξεκίνησε από τα στατιστικά δεδομένα που δείχνουν ότι το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών δεν φαίνεται να έχει μειωθεί.

Η ταξινόμηση των θεωριών της εξάρτησης περιλαμβάνει τις εξής εννοιολογικές κατηγορίες :

Η πρώτη περιλαμβάνει τη διαχρονική επιδείνωση των όρων εμπορίου των χωρών του Τρίτου Κόσμου και την ανάγκη εκβιομηχάνισής τους με κύριους εκπροσώπους τον Prebisch και τον Furtado και η δεύτερη στηρίζει την όλη εξήγηση της υπανάπτυξης στην εξάρτηση, με κύριο εκπρόσωπό της τον A. G. Frank.

6.1. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ECLA

Το 1948 ιδρύθηκε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών η Οικονομική Επιτροπή για την Λατινική Αμερική (ECLA) με έδρα το Σαντιάγκο της Χιλής. Στην επιτροπή αυτή συμμετείχαν 21 χώρες της Λατινικής Αμερικής και τρεις ευρωπαϊκές (Γαλλία, Ολλανδία, Μεγάλη Βρετανία). Η επιτροπή αυτή άρχισε πολύ σύντομα να αναπτύσσει πλήθος θεωριών περί οικονομικής ανάπτυξης με πρωτεργάτη τον Raul Prebisch.

Ήδη το 1950 ο Prebisch διατύπωσε συγκεκριμένη θεωρία εναντίον της τωρινής μορφής του εξαγωγικού εμπορίου ως μέσου οικονομικής ανάπτυξης.

Ο Prebisch διαχώρισε τον κόσμο σε δύο ζώνες από πλευράς οικονομικής ανάπτυξης, το Κέντρο και την Περιφέρεια. Το Κέντρο περιλαμβάνει τα βιομηχανικά αναπτυγμένα κράτη της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Ο υπόλοιπος κόσμος, η αποκαλούμενη περιφέρεια, δεν ακολούθησε την ανάπτυξη του κέντρου.

Σε αντίθεση λοιπόν με τους κλασικούς οικονομολόγους ο Prebisch πιστεύει ότι το ελεύθερο διεθνές εμπόριο όχι μόνο δεν αποτέλεσε μοχλό ανάπτυξης για τις υπανάπτυκτες χώρες, αλλά αντίθετα διευρύνει το χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών χωρών.

Το κεντρικό σημείο της επιχειρηματολογίας του αφορά τη χειροτέρευση διαχρονικά των όρων εμπορίου (P_e/P_i) των αναπτυσσόμενων οικονομιών στις συναλλαγές τους με τις αναπτυγμένες χώρες. Η χειροτέρευση της σχέσης αυτής σημαίνει ότι σε κάθε μονάδα εξαγωγών αντιστοιχεί όλο και μικρότερη ποσότητα εισαγωγών, ή διαφορετικά, ότι μικρότερος όγκος εισαγωγών θα μπορούσε να αποκτηθεί με βάση τη σχέση των τιμών μόνο, σε αντάλλαγμα δεδομένης ποσότητας εξαγωγών.

Η χειροτέρευση αυτή των όρων εμπορίου οφείλεται στη σύνθεση του εξωτερικού εμπορίου. Η περιφέρεια εξάγει προς το κέντρο τρόφιμα και πρώτες ύλες και εισάγει απ' αυτό μηχανήματα, τεχνολογικό εξοπλισμό και γενικά βιομηχανικά προϊόντα. Καθώς όμως διεθνώς η ζήτηση για βιομηχανικά προϊόντα διαχρονικά αυξάνει περισσότερο απ' ό,τι η ζήτηση για πρωτογενή προϊόντα (τρόφιμα, πρώτες ύλες), οι τιμές των βιομηχανικών προϊόντων αυξάνουν περισσότερο από τις τιμές των πρωτογενών. Έτσι ο λόγος P_e/P_i για τις αναπτυσσόμενες χώρες διαχρονικά χειροτερεύει.

Η κατάσταση λοιπόν αυτή δημιουργεί μια σχέση εξάρτησης μεταξύ περιφέρειας και κέντρου. Δηλαδή η οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας εξαρτάται από το κέντρο. Για να εισάγει η περιφέρεια από το κέντρο τον απαραίτητο μηχανικό εξοπλισμό για την οικονομική της ανάπτυξη θα πρέπει να εξάγει όλο και μεγαλύτερη ποσότητα πρωτογενών προϊόντων για την εξασφάλιση του απαραίτητου συναλλάγματος και αυτό λόγω της χειροτέρευσης των όρων εμπορίου. Έτσι λοιπόν η συσσώρευση κεφαλαίου στην περιφέρεια καταλήγει προβληματική. Με τον όρο εξάρτηση ο Prebisch υπαινίσσεται ότι οι χώρες της περιφέρειας δεν μπορούν να αποφασίσουν από μόνες τους για την ανάπτυξή τους. Οι οικονομικές τους αποφάσεις και η οικονομική τους ανάπτυξη εξαρτώνται από τις αποφάσεις του Κέντρου.

Με βάση λοιπόν αυτή τη διαπίστωση, ο Prebisch προτείνει μια πολιτική ανάπτυξης των υπανάπτυκτων χωρών, ιδιαίτερα της Λατινικής Αμερικής, που θα αποσκοπεί στην εκβιομηχάνιση τους και στην αυτόνομη καπιταλιστική τους ανάπτυξη. Η εκβιομηχάνιση θα έχει ως αποτέλεσμα να ανασταλεί η διαχρονική αρνητική τάση των όρων εμπορίου των χωρών αυτών στις διεθνείς τους ανταλλαγές. Συγχρόνως αναγνωρίσθηκαν σημαντικές θετικές επιπτώσεις που μπορεί έμμεσα η εκβιομηχάνιση να επιφέρει, με τον γενικό εκμοντερνισμό της εσωτερικής διάρθρωσης της κοινωνίας.

Συγκεκριμένα η εκβιομηχάνιση θα ξεκινήσει από μια πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών. Θα εισάγονται μόνο τα προϊόντα εκείνα που

είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη της χώρας, δηλαδή μηχανικός και τεχνικός εξοπλισμός. Η εγχώρια βιομηχανία θα προστατεύεται με την επιβολή υψηλών δασμών στα εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα. Επίσης η παραγωγή τροφίμων και πρώτων υλών θα πρέπει να αυξηθεί ώστε να αυξηθούν και οι εξαγωγές τους για την εξασφάλιση του απαραίτητου συναλλάγματος.

Όλα αυτά βέβαια προϋποθέτουν μια έντονη κρατική παρέμβαση με κύριο στόχο την άμεση εκβιομηχάνιση της χώρας.

Συνοπτικά οι βασικές προτάσεις της θεωρίας του Prebisch είναι οι ακόλουθες :

- Γρήγορη εκβιομηχάνιση της χώρας.
- Αυστηρή προστασία της εγχώριας βιομηχανίας.
- Εισαγωγή μόνο προϊόντων απαραίτητων για την βιομηχανική ανάπτυξη.
- Το εξαγωγικό εμπόριο δεν αποτελεί μοχλό οικονομικής ανάπτυξης.

Τα παραπάνω βασικά σημεία της θεωρίας του Prebisch απορρέουν από μια γενικότερη οικονομική αντίληψη, μέσα στα πλαίσια της ελεύθερης οικονομίας, που πιστεύει όμως ότι οι μεταβολές που πρέπει να δημιουργηθούν σ' ένα οικονομικό σύστημα και η προώθηση αναπτυξιακών δραστηριοτήτων δεν πηγάζουν ως αυτόματα αποτελέσματα από τον μηχανισμό των δυνάμεων της αγοράς. Αντίθετα απαιτούν την ανάληψη συγκεκριμένων ρόλων από το κράτος και τον παρεμβατισμό στη λειτουργία της οικονομίας. Στην ουσία οι θέσεις αυτές είναι απόηχος των θέσεων του John Maynard Keynes. Και στην Κεϋνσιανή θεωρία, η ανάγκη κρατικού παρεμβατισμού προβάλλεται, λόγω αδυναμίας του συστήματος της αγοράς, να οδηγήσει σε ικανοποιητικές οικονομικές και κοινωνικές καταστάσεις.

Η θεωρία του Prebisch στηρίζεται και σε ιστορικά δεδομένα. Χώρες που σήμερα προωθούν το ελεύθερο εμπόριο είχαν στηρίξει στο παρελθόν την οικονομική τους ανάπτυξη στην προστασία της εγχώριας παραγωγής και στην προώθηση της εκβιομηχάνισής τους. Π.χ. τα επιχειρήματα που συχνά ακούγονται από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου για την ανάγκη προστασίας της βιομηχανικής τους δραστηριότητας, είχαν χρησιμοποιηθεί και από τις Η.Π.Α. όταν βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις πιέσεις της τότε πιο αναπτυγμένης Μεγάλης Βρετανίας για ελεύθερη διακίνηση αγαθών στο νεοσύστατο τότε

κράτος των Η.Π.Α. Επίσης παρόμοιες θέσεις είχε λάβει και η Γερμανία στην προσπάθειά της να εκβιομηχανισθεί κατά τον 19^ο αιώνα και να αντιμετωπίσει συγχρόνως τον ανταγωνισμό της Μεγάλης Βρεταννίας. Επίσης και σήμερα στρατηγικής φύσης κλάδοι όπως, ο αγροτικός τομέας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, αεροβιομηχανία, απολαμβάνουν μεγάλης προστασίας στις ήδη αναπτυγμένες χώρες.

Η θεωρία του Prebisch προκάλεσε αντιδράσεις και σε πολιτικό και σε επιστημονικό επίπεδο.

Σε πολιτικό επίπεδο μεγάλη αντίδραση εκδηλώθηκε από το State Department των Η.Π.Α. Και αυτό γιατί οι ιδέες του επηρέασαν σημαντικά τον προσανατολισμό της πολιτικής αρκετών κρατών της Λατινικής Αμερικής στις δεκαετίες του 50 και του 60.

Σε επιστημονικό επίπεδο οι αντιρρήσεις προήλθαν κυρίως από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους Haberler και Kindleberger :

- Οι Haberler και Kindleberger κατασκεύασαν στατιστικές σειρές που δεν επαληθεύουν τη χειροτέρευση των όρων εμπορίου των αναπτυσσόμενων οικονομιών.
- Τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιεί ο Prebisch αναφέρονται στην τάση των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων και των πρωτογενών προϊόντων, χωρίς όμως να γίνεται διάκριση του τόπου προέλευσης αυτών. Όμως πολλές αναπτυγμένες χώρες, όπως οι Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία κ.λ.π., εξάγουν, εκτός από βιομηχανικά προϊόντα, και πρώτες ύλες ή τρόφιμα όπως καπνά, σιτάρι, βαμβάκι κ.λ.π. Έτσι λοιπόν η χειροτέρευση των όρων εμπορίου μπορεί να αφορά όχι μόνο τις αναπτυσσόμενες οικονομίες αλλά και τις ήδη αναπτυγμένες χώρες.
- Οι στατιστικές σειρές των όρων εμπορίου δεν λαμβάνουν υπόψη τις ποιοτικές διαφορές, οι οποίες ενδεχόμενα, επηρέασαν σημαντικά τις τιμές. Αλλά μακροχρόνια, στο διεθνές εμπόριο, ποιοτικές βελτιώσεις παρουσιάζονται κυρίως στα βιομηχανικά προϊόντα και πολύ λιγότερο στα τρόφιμα και τις πρώτες ύλες. Το σύγχρονο αυτοκίνητο π.χ. υπερέρχει ποιοτικά κατά πολύ σε σχέση με το αυτοκίνητο του 1940. Έτσι οι

αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να αγοράζουν αυτά τα αγαθά ακριβότερα, έχουν όμως πολύ καλύτερη ποιότητα σε σχέση με το παρελθόν.

Η θεωρία του Prebisch δέχθηκε κριτική όχι μόνο από φιλελεύθερους οικονομολόγους αλλά και από μαρξιστές. Οι τελευταίοι πιστεύουν ότι η προώθηση της εκβιομηχάνισης του Τρίτου Κόσμου, χωρίς περαιτέρω θεωρητικές και πολιτικές ερμηνείες, δημιούργησε νέους τρόπους και τύπους εξάρτησης που συχνά είναι εντονότεροι από αυτούς που υπήρχαν στις διεθνείς εμπορικές σχέσεις. Π.χ. για να προωθηθεί η εκβιομηχάνιση δόθηκε απλά μια γενικευμένη δασμολογική και μη δασμολογική προστασία στην εγχώρια παραγωγή κυρίως καταναλωτικών προϊόντων. Αυτή η προσπάθεια έγινε χωρίς την κατάλληλη διαφοροποίηση πάνω στη συμμετοχή των ποικίλων παραγωγικών παραγόντων και εταιριών παραγωγής. Έτσι, οι ξένες πολυεθνικές εταιρίες, χρησιμοποιώντας τεχνική και προϊόντα της χώρας προέλευσής τους, κατέληξαν ουσιαστικά να ελέγχουν αυτό το μοντέλο ανάπτυξης.

Η ανεξέλεγκτη και αδιαφοροποίητη προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση βασιζόταν κυρίως στις εμπειρίες προηγούμενων ιστορικών εποχών. Σ' αυτές τις προγενέστερες περιπτώσεις, η τοποθέτηση δασμολογικών ή άλλων εμπορικών φραγμών στην πρόσβαση ξένων προϊόντων σε μία αγορά, σήμαινε ταυτόχρονα και την παρεμπόδιση της παρουσίας ξένων παραγωγικών παραγόντων που παρήγαγαν αυτά τα προϊόντα. Στη σύγχρονη όμως εποχή η ύπαρξη δασμολογικών ή άλλων εμποδίων στη μετακίνηση προϊόντων δεν περιορίζει τη δραστηριότητα των πολυεθνικών. Αντίθετα, τα συμφέροντά τους μπορούν να ενισχυθούν τοποθετώντας ένα επιφανειακό μέρος της παραγωγικής τους δραστηριότητας πίσω από τα δασμολογικά εμπόδια που θέτουν οι κυβερνήσεις του Τρίτου Κόσμου. Η αντικατάσταση μιας απλής εμπορικής σχέσης από την πιο έντονη παραγωγική και ανταλλακτική διασύνδεση, που δημιουργεί η ενδοεπιχειρηματική ολοκλήρωση με τις δραστηριότητες των πολυεθνικών εταιριών, μπορεί να δημιουργήσει περιπτώσεις εξάρτησης πολύ πιο περίπλοκης και μακροχρόνιας φύσης.

Επίσης σοβαρή κριτική έγινε για το υψηλό κοινωνικό κόστος που δημιούργησε η υπέρμετρη και αχαλίνωτη προστασία χάρη της εκβιομηχάνισης. Ως εκ τούτου, οι περιορισμένοι διαθέσιμοι πόροι για την

παραγωγική δραστηριότητα στο Τρίτο Κόσμο χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες της βιομηχανίας, ενώ παραμελήθηκε η γεωργική παραγωγή.

Ιστορικά εξάλλου, η προώθηση της βιομηχανικής παραγωγής σε ορισμένες χώρες ήταν στενά συνδεδεμένη με κάποια σημαντική αγροτική πολιτική, είτε στο εσωτερικό της χώρας είτε σε σχέση με τρίτους. Και αυτό γιατί αναμφίβολα υπάρχει μια σαφής διασύνδεση μεταξύ βιομηχανικής ανάπτυξης και αγροτικής παραγωγής, λόγω του μεγάλου ποσοστού κατανάλωσης αγροτικών προϊόντων από το εργατικό δυναμικό που συμμετέχει στη βιομηχανική ανάπτυξη.

Πάντως, γύρω στο 1960 άρχισε να επικρατεί απογοήτευση ως προς τα αποτελέσματα της εφαρμογής της θεωρίας του Prebisch στη Λατινική Αμερική αλλά και σε άλλες αναπτυσσόμενες χώρες.

Η εκβιομηχάνιση μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών, που ισοδυναμεί με υψηλή δασμολογική προστασία, δεν φαίνεται να έδωσε το ποθούμενο αποτέλεσμα. Οι χώρες της Λατινικής Αμερικής, όπως επίσης και άλλες χώρες (Πακιστάν, Ινδία, Φορμόζα, Τουρκία) με πολύ υψηλή δασμολογική προστασία στα βιομηχανικά προϊόντα που έφθανε μέχρι και 500%, δεν φαίνεται να πέτυχαν την εκβιομηχάνισή τους. Ο λόγος είναι ότι η εκβιομηχάνιση που στηρίζεται στην υποκατάσταση των εισαγωγών οδηγεί στην οικονομική αναποτελεσματικότητα, δηλαδή εξαιρετικά αναποτελεσματικές βιομηχανίες καταφέρνουν να επιζούν μόνο και μόνο χάρη στη δασμολογική προστασία. Χαρακτηριστικό είναι ότι και ο ίδιος ο Prebisch σε άρθρο του το 1963 αναθεωρεί κάπως τις απόψεις του, παραδεχόμενος ότι η υπερβολική δασμολογική προστασία είχε ως αποτέλεσμα τη μη ανάπτυξη μιας υγιούς μορφής εσωτερικού ανταγωνισμού σε βάρος της αποδοτικότητας της παραγωγής.

Ένας άλλος σπουδαίος θεωρητικός, στέλεχος και αυτός της ECLA και σύγχρονος του Prebisch, είναι ο Celso Furtado.

Ο Furtado, ακολουθώντας τους άλλους θεωρητικούς, αποδέχεται ότι η ανάπτυξη μιας χώρας προωθείται με την εξέλιξη και την αύξηση της παραγωγικότητας μιας κοινωνίας στο σύνολό της. Αυτή η αύξηση της παραγωγικότητας δημιουργεί προϋποθέσεις για την περαιτέρω αναπτυξιακή και μεγεθυντική πορεία μιας κοινωνίας. Αναγνώρισε τον σημαντικό ρόλο που

παίζουν ορισμένοι ηγετικοί κλάδοι για μια οικονομία και η μη ισόρροπη ανάπτυξη κατά τα πρότυπα του Hirschman. Για τον Furtado, η αρχική επίδραση του καφέ στη χώρα καταγωγής του, τη Βραζιλία, και οι επιπτώσεις συγκεκριμένων τομέων της μετέπειτα βιομηχανικής ανάπτυξης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον τρόπο προώθησης συσσώρευσης κεφαλαίου.

Η βάση της εξάρτησης, κατά τον Furtado, προέρχεται από την έλλειψη κυριαρχίας του καταναλωτή στο περιεχόμενο της κατανάλωσής του. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της εξάρτησης του Τρίτου Κόσμου, αυτή δημιουργείται από την εισαγωγή ξένων πρότυπων προτιμήσεων και "ξένων αξιών" στην κατανάλωση. Αυτοί οι εισαγόμενοι τρόποι ζωής επηρεάζουν και τη διάρθρωση και το είδος των επενδύσεων. Κατά συνέπεια, εφόσον υπάρχει εξαρτημένο σύστημα αξιών, θα υπάρχει και εξαρτημένη οικονομική ανάπτυξη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η θέση του Furtado ως προς τις επιπτώσεις της υποτίμησης του εθνικού νομίσματος στην ανάπτυξη μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας. Θεωρεί λοιπόν ότι οι συνέπειες θα είναι αρνητικές. Όσον αφορά το σκέλος των εξαγωγών, η αξία των εξαγωγών δεν θα αυξηθεί εφόσον, για να υπάρχει κέρδος από την υποτίμηση, θα πρέπει η ελαστικότητα ζήτησης των εξαγόμενων προϊόντων να είναι μεγαλύτερη από τη μονάδα ($e_x > 1$). Τα προϊόντα όμως που εξαγουν οι αναπτυσσόμενες χώρες δηλαδή τρόφιμα και πρώτες ύλες έχουν μικρή ελαστικότητα. Όσον αφορά το σκέλος των εισαγωγών, για να υπάρχει κέρδος από την υποτίμηση, πρέπει η ελαστικότητα των εισαγόμενων προϊόντων να είναι μεγαλύτερη από το μηδέν ($e_m > 0$). Και ναι μεν αυτό μπορεί να συμβαίνει, αλλά η εισαγωγή τεχνολογικού και μηχανικού εξοπλισμού είναι αναγκαία για την ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών. Έτσι οι εισαγωγές αυτών των προϊόντων θα γίνουν ακριβότερες λόγω της υποτίμησης με αποτέλεσμα ενδεχόμενη μείωση του όγκου των επενδύσεων που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη της χώρας.

Η βασική κριτική που έγινε στον Furtado αναφέρεται στο ότι το εισαγόμενο σύστημα αξιών από άλλες χώρες δεν είναι πάντα αρνητικό ως προς τις αναπτυξιακές ανάγκες μιας χώρας.

6.2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ Α. FRANK

Μετά την μάλλον απογοήτευση που προκάλεσαν οι θεωρίες της ECLA να οδηγήσουν τις χώρες της Λατινικής Αμερικής στην ανάπτυξη, επιχειρήθηκαν νέες θεωρητικές προσεγγίσεις για τα αίτια της υπανάπτυξης.

Οι θεωρίες αυτές δεν δέχονται την πιθανότητα ανάπτυξης του Τρίτου Κόσμου, εξαιτίας της εξάρτησής του από τις ήδη αναπτυγμένες χώρες. Γι' αυτό, αυτές οι αναλύσεις της εξάρτησης συγκεντρώνουν την προσοχή τους στην "ανάπτυξη της υπανάπτυξης". Όλη η εξήγηση της υπανάπτυξης βασίζεται στην εξάρτηση και η τελευταία είναι αιτία της πρώτης. Ο βασικός θεωρητικός αυτής της άποψης είναι ο Andre Gunder Frank. Τις βασικές του θέσεις τις διατυπώνει στα άρθρα του "The Development of Underdevelopment" το 1966 και "Capitalism and Underdevelopment in Latin America" το 1969. Η κεντρική ιδέα της θεωρίας του Frank είναι η εξής :

Οι οικονομίες των κρατών του Τρίτου Κόσμου έχουν απορροφηθεί μέσα στο σύστημα των αναπτυγμένων κρατών ήδη από τα αποικιακά χρόνια. Αυτή δε η απορρόφηση έδωσε στις υπανάπτυκτες χώρες τις καπιταλιστικές τους δομές. Η ολοκλήρωση της σχέσης κέντρου - περιφέρειας δίνει στην τελευταία μια δορυφορική θέση, όπου, όσο μικρότερη είναι η ολοκλήρωση με το κέντρο, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες για ανάπτυξη. Ο μόνος τρόπος, κατά τον Frank, για να απελευθερωθεί η περιφέρεια από τη δορυφορική της θέση, είναι η σύνθλιψη του καπιταλιστικού συστήματος στην περιφέρεια.

Πιο αναλυτικά το θεωρητικό σχήμα του Frank συνοψίζεται στις παρακάτω θέσεις :

- Είναι λάθος να υποθέτουμε ότι η οικονομική ανάπτυξη διατρέχει σε κάθε χώρα την ίδια διαδοχή σταδίων, ή πως οι υπανάπτυκτες χώρες βρίσκονται σήμερα σ' ένα στάδιο, που οι αναπτυγμένες χώρες το έχουν ξεπεράσει από καιρό. Αντίθετα, οι σημερινές αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δεν ήταν ποτέ υπανάπτυκτες μ' αυτό τον τρόπο, αν και υπήρξε κάποια εποχή που ήταν μη αναπτυγμένες.

- Είναι λάθος να θεωρούμε τη σύγχρονη υπανάπτυξη απλή αντανάκλαση των οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών δομών της ίδιας της υπανάπτυκτης χώρας. Αντίθετα η υπανάπτυξη είναι σε μεγάλο βαθμό το ιστορικό προϊόν των σχέσεων ανάμεσα στον υπανάπτυκτο δορυφόρο και στις σημερινές αναπτυγμένες χώρες. Οι σχέσεις αυτές, επιπλέον, είναι ουσιαστικό τμήμα της δομής και της εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος σε παγκόσμια κλίμακα.
- Η δυαδική ερμηνεία για τις λατινοαμερικάνικες κοινωνίες πρέπει να απορριφθεί. Η δυαδική ανάλυση υποστηρίζει πως οι υπανάπτυκτες χώρες έχουν δυαδική δομή και ο καθένας από τους τομείς αυτούς έχει τη δική του δυναμική, όντας σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητος από τον άλλο. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο τομέας που βρίσκεται κάτω από την επίδραση του καπιταλισμού έγινε σύγχρονος και αρκετά αναπτυγμένος, ενώ ο άλλος είναι εγκλωβισμένος σε μια απομονωμένη φεουδαλική ή προκαπιταλιστική κατάσταση. Η θέση αυτή κατά τον Frank είναι τελείως λανθασμένη : η δυαδική δομή είναι τελείως φανταστική, αφού η επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος, τους δύο τελευταίους αιώνες, έχει διεισδύσει πλήρως ακόμα και στους πιο απομονωμένους τομείς του υπανάπτυκτου κόσμου.
- Οι δορυφόροι δοκίμασαν την μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη, που περιλαμβάνει και την κλασική καπιταλιστική βιομηχανική ανάπτυξη, μόνο όταν οι δεσμοί τους με τη μητρόπολη εξασθένησαν.
- Οι περιοχές που τώρα είναι περισσότερο υπανάπτυκτες ήταν στο παρελθόν περισσότερο στενά συνδεδεμένες με τη μητρόπολη.

Η θεωρία του Frank δέχθηκε οξύτατη κριτική ακόμα και από θεωρητικούς της εξάρτησης. Η κριτική συνοψίζεται κυρίως στα εξής σημεία :

- Κατά τον Frank, όλη η περιφέρεια είναι καπιταλιστική και η βάση αυτής της δομής προέρχεται από την αποικιοκρατική εποχή. Έτσι όμως δεν αναλύονται οι σημαντικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ κρατών στο ίδιο τον Τρίτο Κόσμο, καθώς επίσης και πολύ σημαντικές αλλαγές που έγιναν κατά την ιστορική εξέλιξη ορισμένων κρατών.

- Τα χαρακτηριστικά που προσδίδονται στην εξάρτηση δεν βρίσκονται μόνο στις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Υπάρχουν π.χ. χώρες, όπως το Βέλγιο και ο Καναδάς μεταξύ των αναπτυγμένων κρατών, που έχουν αρκετά από τα χαρακτηριστικά της εξάρτησης.
- Η θέση ότι είναι αδύνατη η ανάπτυξη μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα είναι εσφαλμένη. Αντίθετα η εμπειρία της Βραζιλίας έχει δείξει τη συνύπαρξη καπιταλιστικού συστήματος, μεγάλης εξάρτησης και συγχρόνως σοβαρής μεγέθυνσης του εισοδήματος και μιας μορφής ανάπτυξης έστω και με απαράδεκτες εισοδηματικές ανισότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

7.1. ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Όπως είναι γνωστό οι πρώτες αντιλήψεις περί οργάνωσης της οικονομίας, στηριζόμενες στις αρχές του φιλελευθερισμού, επίστευαν ότι η ελεύθερη αγορά από μόνη της μπορούσε να λύσει όλα τα οικονομικά προβλήματα και να οδηγήσει στη μεγιστοποίηση του εθνικού εισοδήματος και στη μεγαλύτερη δυνατή αποδοτικότητα των πόρων. Οι απόψεις αυτές εκυριάρχησαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και άρχισαν να υποχωρούν μετά το μεγάλο κραχ του 1929 - 31 και την εμφάνιση το 1936 της θεωρίας του Keynes.

Σύμφωνα με τον Keynes, η τελείως ελεύθερη αγορά μπορεί να οδηγήσει σε καταστάσεις πληθωρισμού και χρόνιας ανεργίας.

Έτσι λοιπόν άρχισε να γίνεται όλο και πιο παραδεκτή η ανάγκη του κρατικού παρεμβατισμού, δηλαδή η ανάγκη προγραμματισμού της οικονομίας, με σκοπό να προσανατολίζεται η ανάπτυξη προς επιθυμητές κατευθύνσεις και να επιταχύνεται ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας.

Οι ατέλειες του μηχανισμού της αγοράς μπορούν να καταταχθούν σε τέσσερες κατηγορίες :

- Αδυναμία επίτευξης της άριστης κατανομής των πόρων.

- Αδυναμία εξασφάλισης της οικονομικής σταθερότητας.
- Αδυναμία επίτευξης της μέγιστης δυνατής οικονομικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης.
- Αδυναμία εξασφάλισης της "δίκαιης" διανομής του εισοδήματος.

Ειδικότερα αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση εμφανίζονται τα παρακάτω προβλήματα : Αδυναμία αξιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πόρων, αδυναμία εξασφάλισης επαρκούς αποταμίευσης, αδυναμία εκτέλεσης έργων οικονομικής και κοινωνικής υποδομής, έλλειψη εκσυγχρονισμένων θεσμών.

Οι αδυναμίες της ελεύθερης αγοράς εντοπίζονται στο γεγονός ότι πολλές από τις υποθέσεις, πάνω στις οποίες στηρίζεται η αποτελεσματικότητά της, στην πραγματικότητα πολλές φορές δεν ισχύουν. Θα λέγαμε μάλιστα, ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες η έλλειψη αυτών των προϋποθέσεων είναι ακόμη εντονότερη.

- Μια βασική προϋπόθεση είναι να υπάρχει τέλειος ανταγωνισμός στις αγορές προϊόντων με την ύπαρξη πολλών αγοραστών και πολλών πωλητών. Όμως είναι γνωστό ότι συχνά δημιουργούνται μονοπωλιακές και ολιγοπωλιακές καταστάσεις με αποτέλεσμα οι τιμές να μην προσδιορίζονται πλέον από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης
- Μια άλλη βασική υπόθεση για τη σωστή λειτουργία της αγοράς είναι ότι υπάρχει πλήρης γνώση των συνθηκών που επικρατούν. Τόσο οι αγοραστές όσο και οι πωλητές πρέπει να γνωρίζουν καλά τις τιμές και την ποιότητα των προϊόντων. Τούτο όμως στην πράξη δεν φαίνεται να συμβαίνει.

Επίσης μόνοι οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς δεν μπορούν να βγάλουν μια υπανάπτυκτη χώρα από την στασιμότητα και για ένα ακόμα λόγο: Στις τιμές που διαμορφώνονται στην ελεύθερη αγορά δεν μπορούν να ενσωματωθούν οι εξωτερικές οικονομίες. Με τον όρο "εξωτερικές οικονομίες" εννοούνται οι ωφέλειες, τις οποίες καρπύονται το κοινωνικό σύνολο σαν συνέπεια της παραγωγικής δραστηριότητας επιχειρηματικής μονάδας, χωρίς η εν λόγω επιχειρηματική μονάδα να εισπράττει άμεσο αντάλλαγμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις ύπαρξης εξωτερικών οικονομιών η αγοραία τιμή του

προϊόντος είναι κατώτερη της αντίστοιχης κοινωνικής ωφέλειας. Δηλαδή ο αγοραίος σχηματισμός των τιμών υποαμείβει τον επιχειρηματία, από την παραγωγική δραστηριότητα του οποίου προκύπτουν εξωτερικές οικονομίες. Έτσι ο επιχειρηματίας εμφανίζεται απρόθυμος να αναλάβει επιχειρηματικές δραστηριότητες που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες. Τέτοιο είδος δραστηριοτήτων που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες είναι τα έργα υποδομής (εκπαίδευση, υγεία, συγκοινωνίες κ.λ.π.). Αυτές λοιπόν τις δραστηριότητες δεν τις αναλαμβάνει εύκολα η ιδιωτική πρωτοβουλία, είναι όμως απαραίτητες για την απαγκίστρωση της οικονομίας από την στασιμότητα. Είναι φανερό ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ο δημόσιος τομέας οφείλει να αναλάβει την παραγωγή αυτών των δραστηριοτήτων.

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι η ελεύθερη αγορά από μόνη της δεν μπορεί να ξεπεράσει τα εμπόδια που δυσκολεύουν την ανάπτυξη των φτωχών χωρών, άρα η κρατική παρέμβαση μέσω ενός προγραμματισμού της ανάπτυξης καθίσταται αναγκαία. Το σύγχρονο κράτος οφείλει να διορθώσει, να "θεραπεύσει", τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις ατέλειες της ελεύθερης αγοράς.

Τα μέσα οικονομικής πολιτικής που έχει το κράτος στη διάθεσή του για να παρεμβαίνει στην οικονομική διαδικασία και να την καθοδηγεί προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις είναι γενικά τα εξής :

- Μέσα δημοσιονομικής πολιτικής δηλαδή πολιτική δημοσίων δαπανών και φορολογίας. Για την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης αυξάνονται οι δημόσιες δαπάνες για έργα οικονομικής και κοινωνικής υποδομής, όπως επίσης και οι δαπάνες για επιδότηση των επιχειρήσεων που θεωρούνται στρατηγικής σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη. Το ίδιο αποτέλεσμα έχει και η μείωση των φόρων επί των κερδών των επιχειρήσεων και των αποταμιεύσεων, εφόσον με αυτό τον τρόπο οι επιχειρηματίες έχουν μεγαλύτερο κίνητρο για να προβούν σε επενδύσεις.
- Μέσα νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής (πολιτική ανοικτής αγοράς, προεξοφλητικού επιτοκίου, υποχρεωτικό ποσοστό ρευστών διαθεσίμων κ.λ.π.). Αυτά τα μέτρα αποσκοπούν στη διευκόλυνση της χρηματοδότησης

των παραγωγικών επενδύσεων, απαραίτητων για την οικονομική ανάπτυξη.

- Μέσα για τον επηρεασμό του εξωτερικού εμπορίου που αποβλέπουν στην αύξηση των εξαγωγών και μείωση των εισαγωγών (δασμολογική πολιτική, ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές, επιδότηση των εξαγωγών, διολίσθηση του εθνικού νομίσματος).

Όλα αυτά τα μέσα οικονομικής πολιτικής χρειάζονται την εκπόνηση ενός σχεδίου οικονομικού προγραμματισμού, που αναλαμβάνει να εκτελέσει το κράτος.

7.2. ΤΥΠΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

Στη θεωρία του οικονομικού προγραμματισμού δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα γενικά αποδεκτοί ορισμοί της έννοιας αυτού.

Με την ευρεία έννοια, ο οικονομικός προγραμματισμός αποτελεί θεσμοθετημένη ενέργεια λήψης ορθολογικών οικονομικών αποφάσεων από μία Κεντρική Αρχή, η οποία αποφασίζει συνειδητά την καθ' ορισμένο συστηματικό τρόπο ρύθμιση των οικονομικών μιας χώρας.

Ένας άλλος ορισμός ορίζει τον προγραμματισμό "ως προσπάθεια ορθολογικώς προγραμματισμένης δράσης προς επιτυχία ενός σκοπού".

Κατ' άλλο ορισμό, ο προγραμματισμός αποτελεί μια διαδικασία λήψης αποφάσεων για την κατανομή των διαθέσιμων πόρων προς ικανοποίηση των άμεσων αναγκών.

Οποιοσδήποτε κι αν είναι ο ορισμός που υιοθετούμε, σημασία έχει ότι, με τον προγραμματισμό, προσπαθούμε να περιορίσουμε τις ατέλειες της αγοράς για να προωθήσουμε την οικονομική ανάπτυξη.

7.2.1. Διάκριση από απόψεως συστήματος

Η κάθε χώρα εφαρμόζει το δικό της τύπο οικονομικού προγραμματισμού ανάλογα με το κοινωνικοοικονομικό σύστημα που την

διέπει. Έτσι από απόψεως συστήματος ο οικονομικός προγραμματισμός διακρίνεται :

– *Προγραμματισμός στις αγοραίες οικονομίες.*

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα προγράμματα που καταρτίζονται στις οικονομίες, όπου κυριαρχεί η ιδιωτική πρωτοβουλία. Εδώ ανήκουν οι αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της Δύσης. Στις χώρες αυτές, όπου βασική αρχή είναι η προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας, ο προγραμματισμός είναι *ενδεικτικός* έστω και αν έχει ορισμένα στοιχεία εξαναγκασμού (αναγκαστική απαλλοτρίωση, αναδασμός, κ.λ.π.).

Γενικά στον ενδεικτικό προγραμματισμό δεν υπάρχει πλήρης έλεγχος, με εξαίρεση το δημόσιο τομέα, πάνω στη δράση των οικονομικών μονάδων. Στο προγραμματισμό αυτό το πρόγραμμα προσπαθεί έμμεσα να επηρεάσει τις αποφάσεις και τη συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα και μόνο στο δημόσιο τομέα τα μέτρα είναι άμεσα και αναγκαστικού χαρακτήρα.

– *Προγραμματισμός στις κεντρικά διευθυνόμενες οικονομίες.*

Η μορφή αυτή του προγραμματισμού εφαρμόζεται στις σοσιαλιστικές χώρες, όπου το σύνολο σχεδόν των μέσων παραγωγής ανήκει στην ιδιοκτησία του κράτους. Εφαρμόσθηκε για πρώτη φορά από την Σοβιετική Ένωση το 1920. Ονομάζεται *επιτακτικός* με την έννοια ότι οι στόχοι και τα μέσα του προγράμματος αποτελούν νόμο του κράτους και η εκτέλεσή του είναι αναγκαστική. Μάλιστα, η μη τήρηση του προγράμματος μπορεί να επιφέρει κυρώσεις στους υπεύθυνους.

Η διαφορά μεταξύ ενδεικτικού και επιτακτικού προγραμματισμού είναι θεμελιώδης.

Στον ενδεικτικό προγραμματισμό βασικό ρόλο παίζουν οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς και μόνο έμμεσα παρεμποδίζεται η οικονομία από το να ξεφεύγει από τις επιθυμητές κατευθύνσεις, ενώ στη δεύτερη περίπτωση, η αγορά παίζει ελάχιστο ρόλο και όλη η οικονομία κατευθύνεται από τις επιταγές του προγράμματος, η εκτέλεση του οποίου γίνεται υπό τον έλεγχο του κεντρικού οργάνου προγραμματισμού.

– *Προγραμματισμός στις μικτές οικονομίες.*

Ο τρίτος τύπος προγραμματισμού, που είναι μια ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ ενδεικτικού και επιτακτικού, είναι αυτός που εφαρμόζεται στις οικονομίες των περισσότερων αναπτυσσόμενων χωρών.

Στις χώρες αυτές ένα μέρος των πόρων ελέγχεται από τον ιδιωτικό τομέα και το υπόλοιπο από το κράτος.

Τα προγράμματα ανάπτυξης στις οικονομίες αυτές σκοπό έχουν, αφ' ενός μεν τη χρησιμοποίηση από το κράτος πόρων για έργα κοινωνικής υποδομής, αφ' ετέρου δε τον έμμεσο επηρεασμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε οικονομικές δραστηριότητες, που δεν έρχονται σε αντίθεση με τους κοινωνικοοικονομικούς στόχους της κυβέρνησης.

7.2.2. Διάκριση από απόψεως χρονικού ορίζοντα.

Από απόψεως χρονικής διάρκειας των εκτιμώμενων προγραμμάτων διακρίνουμε :

– *Τα μακροχρόνια προγράμματα.*

Τα προγράμματα αυτά καλύπτουν χρονική διάρκεια από 10 έως 30 έτη. Μπορεί να αφορούν το σύνολο της οικονομίας, ή μια περιφέρεια, ή μια συγκεκριμένη δραστηριότητα.

– *Τα μεσοπρόθεσμα προγράμματα.*

Αυτά καλύπτουν χρονική περίοδο από 4-9 έτη, όπως είναι π.χ. το "Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Ανάπτυξης 1990-1995".

– *Τα βραχυχρόνια προγράμματα.*

Αυτά καλύπτουν χρονική περίοδο από 1-3 έτη όπως π.χ. ο "προϋπολογισμός" και τα "ετήσια προγράμματα δράσης" της Κυβέρνησης.

– *Τα κυλιόμενα προγράμματα.*

Είναι προγράμματα που αναθεωρούνται κατά τακτά χρονικά διαστήματα, συνήθως κάθε χρόνο. Σ' ένα πρόγραμμα ανάπτυξης, άσχετα αν

είναι μακροχρόνιο ή μεσοπρόθεσμο, στο τέλος κάθε έτους μπορεί να αναθεωρείται ώστε να λαμβάνονται υπόψη η αποκτηθείσα εμπειρία και ενδεχομένως νέα δεδομένα που μπορεί να έχουν προκύψει. Έτσι εάν εφαρμόζουμε τη μέθοδο του ετήσιου κυλιόμενου προγραμματισμού π.χ. στο πενταετές πρόγραμμα ανάπτυξης της περιόδου 1990 - 1995, στο τέλος του 1990 πρέπει να αναθεωρήσουμε τις εκτιμήσεις μας και να καταρτίσουμε ένα νέο πρόγραμμα για την περίοδο 1991-1996, στο τέλος του 1991 πρέπει να αναθεωρήσουμε τις εκτιμήσεις μας και να καταρτίσουμε ένα νέο πρόγραμμα για την περίοδο 1992 - 1997 κ.ο.κ.

7.2.3. Διάκριση από απόψεως ομαδοποίησης.

Από απόψεως ομαδοποίησης των προγραμματιζόμενων οικονομικών μεγεθών, δηλαδή στο κατά πόσο ο προγραμματισμός αναφέρεται στο σύνολο της οικονομίας ή σε μεμονωμένες οικονομικές μονάδες ή σε ένα συγκεκριμένο κλάδο της οικονομίας, διακρίνεται :

– *Μακροοικονομικός προγραμματισμός.*

Αυτός αναφέρεται στον προγραμματισμό των συνολικών μεγεθών της οικονομίας (εθνικό εισόδημα, κατανάλωση, επένδυση, εισαγωγές, εξαγωγές κ.λ.π.) όπως επίσης πληθυσμός, αύξηση των τιμών, απασχόληση κ.λ.π.

– *Μικροοικονομικός προγραμματισμός.*

Αναφέρεται στον προγραμματισμό δράσης μιας επιχείρησης ή ακόμα και μιας συγκεκριμένης δημόσιας υπηρεσίας ή και νοικοκυριού.

– *Κλαδικός προγραμματισμός.*

Αυτός αναφέρεται στον προγραμματισμό ενός συγκεκριμένου κλάδου της οικονομίας π.χ. γεωργία, βιομηχανία, εκπαίδευση, μεταφορές κ.λ.π.

7.3. Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ.

Η μεθοδολογία του οικονομικού προγραμματισμού όπως αναπτύχθηκε στις οικονομίες δυτικού τύπου, βασίζεται στη λεγόμενη μέθοδο των "διαδοχικών προσεγγίσεων και σφαλμάτων". Η μέθοδος αυτή ακολουθεί τα παρακάτω στάδια διαδικασίας του προγραμματισμού.

α) Στην αρχή προσδιορίζονται οι "αντικειμενικοί σκοποί" της οικονομικής πολιτικής. Σήμερα ο γενικά αποδεκτός αντικειμενικός σκοπός θεωρείται η επιτάχυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης και ειδικότερα η ταχύτερη αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Ο σκοπός αυτός θεωρείται ότι ικανοποιεί όλους τους αντικειμενικούς σκοπούς, οι οποίοι μεγιστοποιούν την κοινωνική ευημερία (πλήρης απασχόληση, σταθερότητα τιμών, δίκαιη κατανομή του εθνικού εισοδήματος κ.λ.π.). Οι αντικειμενικοί σκοποί καθορίζονται από τους φορείς της πολιτικής εξουσίας υπό μορφή γενικών κατευθύνσεων, χωρίς να προσδιορίζονται οι συγκεκριμένοι ποσοτικοί στόχοι και τα συγκεκριμένα μέτρα, τα οποία θα υιοθετηθούν στο υπό εκπόνηση πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης.

β) Στο δεύτερο στάδιο γίνεται απογραφή των διαθέσιμων πόρων από ποσοτικής άποψης και επισημαίνονται οι κυριότερες αδυναμίες και τα κρίσιμα προβλήματα, με τη διερεύνηση και αξιολόγηση των υφιστάμενων συνθηκών ως προς τους διαθέσιμους πόρους (φυσικοί πόροι, εργατικό δυναμικό, τεχνολογικές δυνατότητες κ.λ.π.). Με λίγα λόγια στο στάδιο αυτό γίνεται διερεύνηση των "δυνατοτήτων της ανάπτυξης". Στο στάδιο αυτό συνεργάζονται από κοινού οι φορείς της Δημόσιας Διοίκησης (Υπουργεία, περιφερειακές υπηρεσίες κ.λ.π.) και οι προγραμματιστές.

γ) Στο στάδιο αυτό που γίνεται από τους προγραμματιστές (στάδιο επεξεργασίας), οι αντικειμενικοί σκοποί συγκεκριμενοποιούνται και μετατρέπονται σε στόχους. Π.χ. όταν ομιλούμε για αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, αυτό αποτελεί αντικειμενικό σκοπό. Όταν όμως συγκεκριμενοποιήσουμε, ότι επιθυμούμε αύξηση κατά 8% του κατά κεφαλήν εισοδήματος ετησίως, τότε ο σκοπός μετατρέπεται σε στόχο. Στη συνέχεια προσδιορίζεται η ποσότητα των απαιτούμενων πόρων που απαιτείται για την

πραγματοποίηση των στόχων. Το επόμενο βήμα είναι να προσδιορισθούν τα μέσα και τα μέτρα οικονομικής πολιτικής που θα εφαρμοσθούν για την επίτευξη των στόχων. Τα μέσα μπορεί να είναι δημοσιονομικής πολιτικής (με συγκεκριμένο μέτρο π.χ. αύξηση των δημοσίων δαπανών κατά 5 δισ. δρχ.), νομισματικής πολιτικής (με συγκεκριμένο μέτρο π.χ. χαμηλότοκα δάνεια στις επιχειρήσεις), συναλλαγματικής πολιτικής (με συγκεκριμένο μέτρο π.χ. της υποτίμησης του εθνικού νομίσματος κατά 10%). Αφού τελειώσει το στάδιο επεξεργασίας, το σχέδιο του προγράμματος τίθεται υπόψη της κυβέρνησης η οποία ή θα το εγκρίνει ή θα το αναθεωρήσει.

δ) Αφού το σχέδιο προγράμματος εγκριθεί από την κυβέρνηση, υποβάλλεται στο Κοινοβούλιο για επικύρωση, οπότε αποκτά νομική υπόσταση και μετατρέπεται πια σε "Πρόγραμμα" της χώρας.

ε) Τέλος ακολουθεί το στάδιο "εφαρμογής του προγράμματος", η ευθύνη του οποίου ανήκει αποκλειστικά στην Κυβέρνηση.

7.4. ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

α) *Εξάρτηση από τα στατιστικά στοιχεία.*

Ο προγραμματισμός της οικονομίας εξαρτάται, όχι μόνο από την καταλληλότητα των υποδειγμάτων που χρησιμοποιούμε, αλλά και από την αξιοπιστία των στατιστικών δεδομένων. Ενώ τα ακριβή στατιστικά στοιχεία δεν αποτελούν εγγύηση για την επιτυχία ενός οικονομικού προγράμματος, η αναξιοπιστία των στοιχείων οδηγεί σε τεράστια λάθη και υποσκάπτει την εμπιστοσύνη στα δυνητικά οφέλη της διαδικασίας του προγραμματισμού.

β. *Ασυνέχειες.*

Τα οικονομικά προγράμματα λειτουργούν καλύτερα, όταν τα οικονομικά γεγονότα εκτυλίσσονται αργά και συνεχώς. Τα οικονομικά υποδείγματα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν μεγάλες και ασυνεχείς μεταβολές, που συχνά πλήττουν την οικονομική ανάπτυξη των υπανάπτυκτων οικονομιών. Φαινόμενα, όπως οι φυσικές καταστροφές, δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν ικανοποιητικά από τα υποδείγματα προγραμματισμού. Επίσης οι επιδράσεις

μιας σημαντικής οικονομικής καταστροφής, όπως το μεγάλο κραχ των ετών 1929-1933 αποτελούν για τα υποδείγματα προβλήματα χωρίς απάντηση.

γ. *Πληθωρισμός.*

Ο μεταβαλλόμενος ρυθμός πληθωρισμού και οι περίπλοκες επιδράσεις του στην οικονομική συμπεριφορά δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα στα οικονομικά υποδείγματα. Η σοβαρότητα του ελαττώματος αυτού είναι ευθέως ανάλογη προς το βαθμό αστάθειας των τιμών που επικρατεί σε κάθε συγκεκριμένη χώρα. Το πρόβλημα αυτό είναι μεγαλύτερο στις υπανάπτυκτες χώρες, όπου η πιθανότητα απότομης ανόδου των τιμών είναι μεγάλη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΤΟ ΚΟΣΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με τις αρνητικές συνέπειες της αλόγιστης οικονομικής ανάπτυξης και πιο συγκεκριμένα της οικονομικής μεγέθυνσης, εφόσον θεωρητικά η οικονομική ανάπτυξη, όπως έχουμε αναφέρει στο πρώτο κεφάλαιο, εξ ορισμού αποκλείει τις αρνητικές επιπτώσεις της μεγέθυνσης.

8.1. ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗΣ ΠΑΝΩ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ.

Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι κατά πόσο η ανεξέλεγκτη οικονομική μεγέθυνση έφερε και ανάλογη άνοδο της συνολικής κοινωνικής ευημερίας. Ποιά είναι τα αποτελέσματά της πάνω στην ποιότητα ζωής, στον πολιτισμό, στην κοινωνική γαλήνη και ισορροπία, στη μόλυνση του περιβάλλοντος ;

Φοβόμαστε ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί δεν είναι ενθαρρυντική. Θα μπορούσε να τεθεί και ένα άλλο ερώτημα : Η οικονομική μεγέθυνση συνεισέφερε, ώστε να μειωθεί το χάσμα που χωρίζει τις πλούσιες από τις φτωχές χώρες ; Ούτε και εδώ μπορούμε να είμαστε ιδιαίτερα αισιόδοξοι αν σκεφθούμε ότι περίπου το 70% του παγκόσμιου πληθυσμού ζει στα όρια της φτώχειας και της ανέχειας.

Η κριτική λοιπόν που ασκείται στον τρόπο ανάπτυξης των σύγχρονων κοινωνιών επικεντρώνεται στα εξής :

- Είναι προφανές από τη μέχρι τώρα ανάλυση ότι βασικός παράγων της μεγέθυνσης είναι η εφαρμογή σύγχρονης τεχνολογίας. Η τεχνολογία αυτή απαιτεί μεγάλη ενέργεια, είναι έντασης κεφαλαίου και θεωρείται ληστρική για το περιβάλλον. Ένας βασικός λόγος για όλα αυτά είναι το γεγονός ότι η σύγχρονη τεχνολογία είναι σε μεγάλο βαθμό παράγωγο της πολεμικής βιομηχανίας που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το γεγονός ότι η σύγχρονη τεχνολογία εξελίχθηκε στο βαθμό που εξελίχθηκε, εξηγείται από την υπερβολικά φθηνή ενέργεια η οποία υπήρξε το χαρακτηριστικό γνώρισμα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 60.
- Τα προβλήματα που αποδίδονται στη σύγχρονη τεχνολογία χειροτερεύουν και από το φαύλο κύκλο που φαίνεται να υπάρχει μεταξύ τεχνολογίας και οικονομικής μεγέθυνσης στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Ενώ η τεχνολογία αναμφισβήτητα υπήρξε μοχλός για την άνοδο της παραγωγικότητας που με τη σειρά της είναι η κινητήρια δύναμη της οικονομικής μεγέθυνσης, το παραγωγικό - καταναλωτικό κύκλωμα δημιουργεί συνεχώς νέες ανάγκες. Η ικανοποίηση των νέων αναγκών επιβάλλει την εισαγωγή νέας τεχνολογίας, με αποτέλεσμα μια χωρίς τέλος προσπάθεια ικανοποίησης απεριόριστων αναγκών και εισαγωγής νέας τεχνολογίας. Η ανεξέλεγκτη όμως τεχνολογία έχει ως αποτέλεσμα τη ρύπανση και μόλυνση του περιβάλλοντος, που τα αποτελέσματά της είναι πλέον κάτι περισσότερο από δραματικά. Η αλόγιστη μεγέθυνση ούτε οδηγεί σε άνοδο της κοινωνικής ευημερίας ούτε βοηθάει τις φτωχές χώρες να βγουν από την ανέχεια. Σε κάθε περίπτωση ο υπερκαταναλωτισμός είναι ένα από τα πλέον οδυνηρά φαινόμενα στις λεγόμενες κοινωνίες "της αφθονίας" με απρόβλεπτα αποτελέσματα.
- Η οικονομική μεγέθυνση είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση της βιοτεχνίας, της οικογενειακής επιχείρησης, του μικρού αγροτικού κλήρου κάτω από την πίεση των νέων επιχειρηματικών κολοσσών. Στις μεγάλες λοιπόν επιχειρήσεις, που εκδηλώνονται οικονομίες κλίμακας, η παραγωγή είναι

μαζική και υπάρχει ένας συνεχώς αυξανόμενος ρυθμός εξειδίκευσης της εργασίας. Η εξειδίκευση της εργασίας σημαίνει ότι κάθε εργάτης συγκεντρώνεται σε ένα μόνο σημείο της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αποστειρώνεται η παραγωγική διαδικασία από κάθε ανθρώπινη παρουσία. Το άτομο από γενεσιουργός δύναμη και βασικός μοχλός της παραγωγής γίνεται απλό εξάρτημά της.

- Ως γνωστόν η οικονομική μεγέθυνση απαιτεί αποταμίευση και επένδυση. Η επένδυση και αποταμίευση γίνεται από τις ανώτερες εισοδηματικές τάξεις, ενώ οι φτωχοί θεωρείται ότι δαπανούν ολόκληρο σχεδόν το εισόδημά τους για να ικανοποιήσουν τις καταναλωτικές τους ανάγκες. Έτσι λοιπόν οι μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες όχι μόνο δικαιολογούνται κατά τη διαδικασία της μεγέθυνσης αλλά θεωρούνται και απαραίτητες για την επιτάχυνσή της. Βέβαια σε μακροχρόνια βάση ένα μέρος τουλάχιστον της αύξησης του ΑΕΠ θα πρέπει να μεταφερθεί και στα φτωχά εισοδηματικά στρώματα. Γεγονός πάντως είναι ότι η ανεξέλεγκτη οικονομική μεγέθυνση έχει οδηγήσει σε μεγαλύτερες εισοδηματικές ανισότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Κουβέϊτ, κράτος που συγκαταλέγεται στις τρεις πρώτες χώρες του κόσμου όσον αφορά το κατά κεφαλή ΑΕΠ, αλλά ταυτόχρονα και κράτος με τρομακτικές εισοδηματικές ανισότητες.
- Στις αρνητικές επιπτώσεις της άμετρης οικονομικής μεγέθυνσης θα πρέπει να αναφέρουμε την υπέρμετρη ανάπτυξη του ατομισμού, της ορθολογικότητας αλλά και τη μεγάλη μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές στα μεγάλα αστικά κέντρα. Η μετανάστευση αυτή συνοδεύεται από ψυχολογικά προβλήματα αλλά και από το υψηλό κόστος ζωής των αστικών περιοχών.

Τελειώνοντας αυτή την παράγραφο θα αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το βιβλίο του καθηγητή Ξενοφώντος Ζολώτα "Οικονομική μεγέθυνση και φθίνουσα κοινωνική ευημερία". Γράφει ο καθηγητής Ζολώτας :

"Κύριο χαρακτηριστικό της οικονομικής ζωής στις μέρες μας δεν είναι η απόλαυση που προσφέρει η χρησιμοποίηση των σύγχρονων επιτεύξεων, αλλά η αέναη προσπάθεια για διαρκώς περισσότερα και "νεώτερα". Το επίπεδο προσδοκιών και ικανοποίησης των ατόμων και του κοινωνικού

συνόλου υφίστανται συνεχείς παράλληλες μετατοπίσεις; έτσι που να διατηρείται αγεφύρωτη η απόσταση μεταξύ οικονομικής μεγέθυνσης και κοινωνικής ευημερίας. Τελικά λοιπόν τίθεται υπό αμφισβήτηση η θέση, σύμφωνα με την οποία η αύξηση του εθνικού προϊόντος - όπως πραγματοποιείται στις σύγχρονες βιομηχανικά ώριμες κοινωνίες - διευρύνει την πραγματική κλίμακα επιλογών του ατόμου. Στην πραγματικότητα, ενδέχεται να πρόκειται για πλασματική κατάσταση, όπου τέτοιου είδους αυξήσεις διογκώνουν απλά το κοινωνικό κόστος παραγωγής, διατηρώντας στάσιμο, ή ακόμα μειώνοντας το επίπεδο κοινωνικής ευημερίας".

8.2. Η ΡΥΠΑΝΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες είναι η ρύπανση του περιβάλλοντος. Πάντως, παρότι σήμερα το φαινόμενο έχει πάρει δραματικές διαστάσεις, θα πρέπει να τονίσουμε ότι ρύπανση του περιβάλλοντος υπήρχε εδώ και πολλούς αιώνες. Επίσης ρύπανση παρατηρείται και στις πλούσιες και τις φτωχές χώρες και είναι ανεξάρτητη του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που επικρατεί σε κάθε χώρα.

Τα τελευταία πάντως χρόνια η ρύπανση του περιβάλλοντος έχει γίνει τεράστιο πρόβλημα που επιζητεί τη λύση του.

Εδώ θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι να λυθεί τελείως το πρόβλημα της ρύπανσης είναι σχεδόν αδύνατο. Το ζητούμενο είναι να μειωθεί το επίπεδο της ρύπανσης. Και αυτή θα μειωθεί μέχρι του σημείου εκείνου κατά το οποίο το κόστος της παραπέρα μείωσης δεν θα είναι μεγαλύτερο από το όφελος της μείωσης.

8.2.1. Τα αίτια της ρύπανσης.

Τα βασικά αίτια της ρύπανσης του περιβάλλοντος θεωρούνται ότι είναι η τεχνολογική και βιομηχανική πρόοδος, η αύξηση του πληθυσμού, η αστικοποίηση, οι γεωγραφικές και κλιματολογικές συνθήκες. Παρόλα αυτά,

εμβαθύνοντας περισσότερο θα δούμε ότι μερικές χαρακτηριστικές συνθήκες έχουν παίξει αποφασιστικό ρόλο στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος.¹

Η αποδοτικότητα της ελεύθερης ανταγωνιστικής οικονομίας εξαρτάται από την ταυτότητα του ιδιωτικού και κοινωνικού κόστους. Εφόσον ο παραγωγός π.χ. τσιμέντου είναι υποχρεωμένος να αποζημιώσει κάποιους άλλους για κάθε κόστος που συνεπάγεται η παραγωγή του, οι αποφάσεις που μεγιστοποιούν το κέρδος του σχετικά με την παραγόμενη ποσότητα και τον τρόπο παραγωγής, θα είναι επίσης κοινωνικά αποδοτικές αποφάσεις. Έτσι, εάν ένας παραγωγός ρίχνει απορρίμματα στον αέρα ή σε ένα ποτάμι, αν δεν καταβάλλει καμμία αποζημίωση για τη διάθεση των απορριμμάτων και αν τα με αυτό τον τρόπο διαθέσιμα απορρίμματα δεν εξασκούν καμμία ιδιαίτερη επίδραση σε οποιονδήποτε, τότε τα ιδιωτικά και κοινωνικά κόστη της διάθεσης των απορριμμάτων είναι ταυτόσημα και μηδαμινά και οι ιδιωτικές αποφάσεις του παραγωγού είναι κοινωνικά αποδοτικές. Εάν όμως τα απορρίμματα αυτά επηρεάζουν δυσμενώς άλλους, τότε το κοινωνικό κόστος της διάθεσης των απορριμμάτων δεν είναι μηδαμινό. Το ιδιωτικό κόστος δεν είναι ταυτόσημο με το κοινωνικό και οι ιδιωτικές αποφάσεις που μεγιστοποιούν το κέρδος δεν είναι κοινωνικά αποδοτικές. Οι προκαλούμενες σε τρίτους ζημιές είτε από τους παραγωγούς είτε από τους καταναλωτές έχουν ονομασθεί "εξωτερικές αρνητικές επιδράσεις". Είναι γνωστό όμως ότι κανένας λογαριασμός δεν στέλνεται στους παραγωγούς και στους καταναλωτές μέσω του μηχανισμού της αγοράς για τα παραπάνω κοινωνικοοικονομικά κόστη. Οι κυβερνήσεις δε ελάχιστα μέχρι τώρα έχουν διορθώσει την ατέλεια αυτή του μηχανισμού της αγοράς. Είναι προφανές ότι, εάν ο παραγωγός επλήρωνε το κόστος αυτό, η τιμή του προϊόντος θα ήταν υψηλότερη. Στην περίπτωση αυτή το προϊόν αυτό θα επαράγετο με άλλες μεθόδους παραγωγής, οι οποίες δεν θα ήταν επιβλαβείς για το περιβάλλον. Αλλά, και στις σοσιαλιστικές οικονομίες οι προκαλούμενες στο περιβάλλον ζημιές φαίνεται να έχουν αγνοηθεί, όπως και στις ελεύθερες οικονομίες της αγοράς. Και, εάν ακόμα υποθέσουμε ότι είναι δυνατό ο παραγωγός να

¹ ΘΕΟΔΩΡΟΥ Α. ΣΚΟΥΝΤΟΥ. Οικονομική ανάπτυξη σελ. 415 - 418.

πληρώσει λογαριασμό για τις ζημιές που προκαλεί, είναι δύσκολο να υπολογισθεί το ύψος του λογαριασμού αυτού.

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι ότι οι παραγωγοί έχουν θεωρήσει τις μεθόδους παραγωγής και τα προϊόντα που είναι επιζήμια για το περιβάλλον ως τις λιγότερο δαπανηρές εναλλακτικές λύσεις.

Το βασικό λοιπόν συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η διάσταση ανάμεσα στο ιδιωτικό και κοινωνικό κόστος αποτελεί τη βασική αιτία της ρύπανσης του περιβάλλοντος.

Όσον αφορά τώρα τη σχέση μεταξύ οικονομικής μεγέθυνσης και ρύπανσης του περιβάλλοντος, η επικρατούσα άποψη είναι ότι, όσο αυξάνεται το ένα μέγεθος, τόσο αυξάνεται και το άλλο. Θα πρέπει λοιπόν να γίνει μια επιλογή ανάμεσα στα δυο μεγέθη. Πάντως το θέμα αυτό έχει αποτελέσει αντικείμενο μεγάλης διαμάχης μεταξύ των επιστημόνων και δεν υπάρχουν σαφείς απαντήσεις. Να δεχθούμε ασυζητητί ότι όσο αυξάνει το εθνικό προϊόν τόσο αυξάνει και η ρύπανση, είναι οπωσδήποτε μια υπεραπλούστευση του προβλήματος. Υπάρχουν παραδείγματα όπου η οικονομική μεγέθυνση προκάλεσε μείωση της ρύπανσης. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι αυτό της Μεγάλης Βρετανίας, όπου η κύρια πηγή μόλυνσης της ατμόσφαιρας ήταν η καύση γαιανθράκων για οικιακή θέρμανση. Όμως με την χρησιμοποίηση της κεντρικής θέρμανσης ή της ηλεκτρικής θέρμανσης, αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης, η μόλυνση εμειώθηκε εντυπωσιακά.

Γεγονός πάντως παραμένει ότι συνολικά, η αλματώδης εξέλιξη της τεχνολογίας συνοδεύτηκε με αύξηση της ρύπανσης του περιβάλλοντος. Από την άλλη όμως πλευρά δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι πρέπει να σταματήσουμε την εξέλιξη της τεχνολογίας για να μειωθεί η ρύπανση.

Θα πρέπει η τεχνολογία να συνοδεύεται με τέτοια μέτρα πολιτικής, σε παγκόσμιο επίπεδο, που να καθίσταται παράγοντας μείωσης της ρύπανσης και όχι αύξησης αυτής.

§.2.2. Η ρύπανση του περιβάλλοντος στις αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες η επικρατούσα άποψη είναι ότι η ρύπανση του περιβάλλοντος εξαρτάται από τον τρόπο που πετυχαίνεται η οικονομική μεγέθυνση. Δηλαδή το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην τεχνολογική προσέγγιση του προβλήματος. Τα επιχειρήματα υπέρ αυτής της άποψης είναι τα παρακάτω¹.

- Η παραγωγή των νέων προϊόντων περιλαμβάνει μεγαλύτερες ποσότητες απόβλητων στο περιβάλλον, από ό,τι τα προϊόντα που αντικαταστάθηκαν απ' αυτό. Διάφορες έρευνες έχουν δείξει, ότι, για ένα αριθμό προϊόντων, η απαιτούμενη ενέργεια κατά μονάδα του νέου προϊόντος είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι στην περίπτωση του προϊόντος που παραγόταν πριν. Η αυξημένη ενέργεια υποδηλώνει ότι η ρύπανση του περιβάλλοντος από τα νέα αυτά προϊόντα είναι μεγαλύτερη από εκείνη των παλαιών προϊόντων.
- Τα απόβλητα τα προερχόμενα από τα νέα προϊόντα αφομοιώνονται από το περιβάλλον πιο δύσκολα από εκείνα που προέρχονταν από τα παλαιά προϊόντα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα νέα προϊόντα περιέχουν περισσότερα συνθετικά συστατικά και λιγότερα φυσικά. Τα συνθετικά όμως συστατικά δεν είναι εύκολα αφομοιώσιμα από το περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το σαπούνι. Όταν παρασκευάζεται από φυσικά λίπη δεν δημιουργεί κανένα πρόβλημα όταν αποβάλλεται στο περιβάλλον. Αντίθετα τα σύγχρονα απορρυπαντικά, κατασκευασμένα κυρίως από συνθετικά, δημιουργούν σοβαρότατα περιβαλλοντικά προβλήματα.
- Τα νέα προϊόντα μάλλον έχουν μικρότερη διάρκεια ζωής από τα παλαιότερα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι παραγωγοί θεωρούν ότι, όσο πιο γρήγορα φθείρεται άρα και αντικαθίσταται ένα προϊόν, τόσο μεγαλώνει το κέρδος τους. Με λίγα λόγια η μακροβιότητα ενός προϊόντος θεωρείται σήμερα αντιπαραγωγική. Όσο δε πιο μονοπωλιακές είναι οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά τόσο και η διάρκεια ζωής του

¹ Σκούντζου ενθ. ανωτ. σελ. 429 - 435.

προϊόντος μειώνεται. Η γρήγορη όμως φθορά του προϊόντος αυξάνει και τα προβλήματα της ρύπανσης.

Όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες, πολλοί υποστηρίζουν ότι τα προβλήματα περιβάλλοντος σε αυτές διαφέρουν από εκείνα των αναπτυγμένων χωρών.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι δυνατό να υποφέρουν τόσο από την καταστροφή στο περιβάλλον που προκαλεί η υπερκατανάλωση των πλούσιων, όσο και από την καταστροφή που προκαλείται από τον αγώνα των φτωχών για επιβίωση. Σε τελευταία ανάλυση είναι προβλήματα που αντανακλούν τη φτώχεια και την έλλειψη ανάπτυξης σε αυτές τις χώρες. Πιο συγκεκριμένα οι αιτίες είναι οι εξής :

– *Η εισαγωγή σύγχρονης τεχνολογίας.*

Μια από τις γνωστές καταστροφές συνδέεται με τη χρήση του DDT και άλλων εντομοκτόνων για την καταπολέμηση της ελονοσίας. Είναι τεκμηριωμένο ότι η συσσώρευση DDT στο ανθρώπινο γάλα έχει λάβει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις επικίνδυνες διαστάσεις. Επίσης τα μεγάλα φράγματα και αρδευτικά έργα, όπως εκείνα της Αιγύπτου, έχουν συνοδευτεί από έξαρση των ασθενειών σε τεράστια κλίμακα.

– *Τα Μεγάλα Δημόσια Έργα.*

Στις χώρες αυτές τα μεγάλα δημόσια έργα είναι βασικός παράγοντας επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι μπροστά στο όφελος που αποκομίζει η χώρα από αυτά, συχνά παραγνωρίζονται οι επιβλαβείς περιβαλλοντικές επιδράσεις. Επίσης πολλές φορές οι φορείς λήψης αποφάσεων είναι ευνοϊκά τοποθετημένοι, ή ακόμα και εξαρτημένοι από πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα, με αποτέλεσμα να γίνεται εσκεμμένη παραμέληση των οικολογικών επιδράσεων ενός έργου. Βέβαια θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι πολλές φορές η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιδράσεων ενός μεγάλου δημόσιου έργου είναι δύσκολο να εκτιμηθούν και ακόμα πιο δύσκολο να υπολογισθούν ποσοτικά.

– *Οι πολυεθνικές εταιρείες.*

Οι πολυεθνικές εταιρείες συχνά εξάγουν στις αναπτυσσόμενες χώρες τη λεγόμενη "βρώμικη τεχνολογία", δηλαδή τεχνολογία που έχει απαγορευτεί στη χώρα προέλευσης της εταιρείας. Δυστυχώς πολλές φορές η εισαγωγή βρώμικης τεχνολογίας επιτρέπεται από τους ελαστικούς νόμους των αναπτυσσόμενων χωρών. Μερικές φορές μάλιστα ενθαρρύνεται σε αυτές η εγκατάσταση από πολυεθνικές εταιρείες βιομηχανιών που προκαλούν ρύπανση του περιβάλλοντος. Επίσης εισάγονται στις αναπτυσσόμενες χώρες προϊόντα, τα οποία δεν είναι επιβλαβή για τις αναπτυσσόμενες χώρες, είναι όμως ιδιαίτερα επιβλαβή για τις αναπτυσσόμενες λαμβανομένου υπόψη των κλιματολογικών συνθηκών, των διαιτολογικών συνηθειών κ.λ.π. που επικρατούν σε αυτές.

– *Η γρήγορη αύξηση του πληθυσμού.*

Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες η γρήγορη αύξηση του πληθυσμού έχει ως αποτέλεσμα την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, που με τη σειρά της περιορίζει τις επιλογές των γεωργών. Η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος συμβαίνει επειδή οι βραχυχρόνιες ανάγκες επιβίωσης αποκτούν μεγαλύτερη προτεραιότητα απέναντι στις μακροχρόνιες θεωρήσεις της παραγωγικότητας.

Μια βασική οικολογική καταστροφή λόγω της αύξησης του πληθυσμού είναι η αποδάσωση. Αυτή γίνεται, τόσο για την απόκτηση καύσιμων, όσο και για τη δημιουργία καλλιεργήσιμης γης. Ο ρυθμός καταστροφής των δασών βαίνει με επιταχυνόμενο ρυθμό και, εάν συνεχισθεί έτσι, οι ειδικοί υπολογίζουν ότι σε μερικές χώρες δε θα απομένουν καθόλου δάση σε λίγες δεκαετίες. Η αποδάσωση καταστρέφει ένα σημαντικό οικολογικό σύστημα πάνω στο οποίο βασίζεται η αγροτική παραγωγή. Η παρουσία των δέντρων κάνει ευκολότερη την απορρόφηση του βροχόνερου από το έδαφος και τη δημιουργία υπόγειων πηγών. Τα δάση παρέχουν επίσης προστασία στη διάβρωση από τον άνεμο. Αν το κόψιμο των δέντρων δεν συνοδεύεται από αναφύτευση και άλλα μέτρα συντήρησης του εδάφους, η διάβρωση θα αρχίσει

και τελικά γίνεται τόσο σοβαρή, ώστε η γη, ιδιαίτερα στις επικλινείς περιοχές, να μην μπορεί πια να καλλιεργηθεί.

Ως συμπέρασμα θα πούμε ότι η ρύπανση του περιβάλλοντος τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες, αποτελεί ένα από τα πλέον ακανθώδη προβλήματα της σύγχρονης εποχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

1. ΒΑΪΤΣΟΣ Κ., ΜΗΤΣΟΣ Α. (επιμέλεια) "Διεθνής Οικονομική" Εκδ. Πελεκάνος, Αθήνα 1982.
2. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Θ., ΛΙΑΝΟΣ Θ., ΜΠΕΝΟΣ Θ., ΤΣΕΚΟΥΡΑΣ Γ., ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ Μ., ΧΡΗΣΤΟΥ Γ., "Εισαγωγή στην πολιτική Οικονομία" Εκδ. Σταμούλης, Πειραιάς 1989.
3. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α. "Η άνιση ανταλλαγή" Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1980.
4. ΖΟΛΩΤΑΣ Ξ. "Οικονομική μεγέθυνση και φθίνουσα κοινωνική ευημερία", Τράπεζα Ελλάδος, 1982.
5. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ Σ. "Θεωρία και πρακτική της Οικονομικής πολιτικής", Αθήνα 1971.
6. ΠΑΝΑΣ Ε. "Οικονομική της Αναπτύξεως" Αθήνα 1971.
7. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ Ι. "Προβλήματα και πολιτική Οικονομικής Αναπτύξεως", Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1968.
8. ΠΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ Ε. "Διεθνή Οικονομικά", Εκδ. Το Οικονομικό, Αθήνα 1996.
9. ΡΕΠΠΑΣ Π. "Οικονομική Ανάπτυξη, Θεωρίες και Στρατηγικές", Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1991.
10. ΣΚΟΥΝΤΖΟΣ Θ. "Οικονομική Ανάπτυξη", Εκδ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1986.

Ξένη

1. ALBERTINI J.M. "Les mécanismes du sous-developpement", Paris 1979.
2. AMIN S. "Ανιση Ανάπτυξη", εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1976.
3. BYE M. et DE BERNIS D. "Relations économiques internationales" ed. Dalloz 1977.
4. HARROD R.F. "An Essay in Dynamic Theory", Economic Journal 49, March 1939.
5. HICKS J. "Capital and Growth", Clarendon Press, Oxford 1965.
6. HIRSCHMAN A. "The Strategy of Economic Development", Yale University Press 1958.
7. KINDLEBERGER C.P. "Οικονομική Ανάπτυξη", εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1982.
8. KUZNETS S. "Economic Growth and Income Inequality", American Economic Review, 1955.
9. MARX K. "Το Κεφάλαιο", μετάφραση Π. Μαυρομάτη, Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978.
10. MEADE J.E. "A Neoclassical Theory of Economic Growth", George Allen and Unwin Ltd., London 1961.
11. PERROUX F. "Notes sur la Notion de Role de Croissance", Economie Appliquée VIII Ιαν. - Ιούνιος 1953.
12. PREBISCH R. "The Economic Development of Latin America and its Principal Problems", Economic Bulletin for Latin America, Vol. VII, Febr. 1962.
13. ROSTOW W.W. "The Stages of Economic Growth", Cambridge University Press, 1971.
14. SCHUMPETER J. "The theory of Economic Development", Harvard University Press, 1936.
15. SCHUMPETER J. "Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία" ΚΕΠΕ, Αθήνα 1972.